

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
Кафедра гуманітарних дисциплін

Труба Р.І., Полянський О.А.
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

ДИДАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

спеціальність: *073 Менеджмент*

рівень вищої освіти – бакалавр

“ЗАТВЕРДЖЕНО”

на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін

„31” серпня 20р. протокол № 1

Зав.каф _____ О.Полянський

Труба Р.І., Полянський О.А. Історія України: дидактичне забезпечення самостійної роботи для студентів спеціальності 073 «Менеджмент», рівень вищої освіти - бакалавр / Р.І. Труба., О.А. Полянський. - Львів : ЛДУФК імені Івана Боберського, 2020. – 56с.

© Труба Р.І., Полянський О.А., 2020

© Львівський державний університет фізичної культури ім.І.Боберського, 2020

ТЕМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№	Теми	Самостійна робота
	Теми I модуля	
1.	Стародавня доба в історії України	16
2.	Київська Русь і Галицько-Волинська держава в історії України	8
3.	Перший поділ України. Місце і роль українського козацтва та Запорозької Січі в боротьбі за українську державність	8
4.	Перша українська національна революція середини XVII ст.	6
5.	Боротьба за українську державність наприкінці XVII–XVIII століттях	16
6.	Суспільно-політичний рух й національне відродження в Україні наприкінці XVIII на початку XX ст.	16
	Всього за I модуль	72
	Теми II модуля	
7.	Друга українська національна революція 1917–1921 рр.	16
8.	Україна між Першою та Другою світовими війнами: проблеми політичного та соціально-економічного розвитку й боротьби за національну державність	8
9.	Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.)	8
10.	Українська РСР в другій половині 40-х – першій половині 80-х рр. XX ст.: трансформація суспільного розвитку	8
11.	Третя українська національна революція (кінець 80-х рр. XXст. – 2021 р.)	8
	Всього за II модуль	48
	Разом	120

ТЕМИ ТА ЗАВДАННЯ

ТЕМА 1. Стародавня доба в історії України

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Чому і для чого вивчають історію України?
2. Складіть таблицю в якій вкажіть: 1) час і територію проживання на території України кіммерійців, скіфів, сарматів, готів, гунів; 2) час і територію розташування Ольвії, Тіри, Херсонеса, Пантікапея.

Робота з джерелами

Із книги Прокопія Кесарійського «Війни» про життя і побут слов'янських племен (V–VIст.)

Ці племена, слов'яни і анти, не підкоряються одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії; тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно. І майже в усьому іншому обидва варварські народи здавна живуть однаково. Єдиного бога, громовержця, вони визнають владикою всього світу і в жертву йому приносять биків і всякого роду священних тварин. Долі вони зовсім не знають і не приписують їй ніякого впливу на людей. Коли їм загрожує смерть, під час хвороби чи на війні, вони дають обітницю, що коли врятуються від смерті, то негайно принесуть за врятування життя жертву богу.

Живуть вони в убогих хатинах, далеко розташованих одна від одної, і часто міняють місце проживання. Вирушаючи на війну, багато хто з них іде на ворога піший, тримаючи в руках невеликий щит і дротики; панцирів вони не носять; деякі виходять у бій без хітона і трибонія [верхнього і спіднього одягу], в дуже коротких штанях, що закривають лише частину тіла.

У тих і других варварів одна мова, проста і варварська; не відрізняються вони одні від одних і зовнішнім виглядом. Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні. Колір обличчя в них не зовсім білий, волосся не русе і не переходить у чорне, а рудувате і до того ж — в усіх. Підступства чи лукавства в них зовсім мало, але при всій їх простоті нориви у них гунські. І ім'я слов'янам і антам було споконвіку одне: тих і других в давнину називали обороами; думаю, що вони жили розсіяно [розкидані тут і там] і займали великі простори. Більша частина земель за Істром належить їм.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 10–11.*

Із книги Маврикія Стратега «Стратегікон» про життя і побут слов'ян (V–VII ст.)

Племена слов'ян і антів живуть спільно і життя їх однакове: вони живуть вільно і не дають нікому поневолити себе або підкорити. Їх дуже багато в країні, і вони досить витривалі, переносять легко і спеку, і холод, і дощ, і неприкритість тіла, і убогство. До тих, хто приходить до них і користується гостинністю, вони ставляться ласкаво і по-приятельському, привітно зустрічають і проважають потім від місця до місця, охороняючи тих, хто потребує цього... Тих, хто перебуває у них у полоні вони не тримають у рабстві безстроково, подібно до інших народів, а обмежують їхнє рабство певним строком, після чого відпускають в їхню землю, якщо вони захочуть, за деяку винагороду або ж дозволяють їм оселитися з ними, але вже як вільним людям і друзям. Цим вони здобувають їхню любов.

...Усі чоловіки озброєні в них невеликими дротиками, по два на кожного, а в декого, крім того, чудові щити, тільки занадто важкі, які утруднюють рух. Є в них дерев'яні луки і стріли, змочені отрутою... В них нема спільної влади... і в бою не знають правильного строю, але намагаються битися в бойовому порядку.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 11–12.*

З «Повісті минулих літ» Походження і розселення слов'ян (перші століття нашої ери)

Так само й ті ж слов'яни, прийшовши, сіли по Дніпру і називалися полянами, а інші — деревлянами, бо осіли в лісах; а другі сіли межі Прип'яттю і Двіною і називалися дреговичами; а інші сіли на Двіні і називалися полочанами — од річки, яка впадає в Двіну і має назву Полота; од сеї [річки] вони прозвалися полочанами. Слов'яни ж, [що] сіли довкола озера Ільменя, прозвалися своїм іменем — [словенами]; і зробили вони город, і назвали його Новгородом. А другі ж сіли на Десні, і по Сейму, і по Сулі і називалися сіверянами.

І так розійшовся слов'янський народ, а від його [імені] й дістали [свою] назву слов'янські письмена.

...Поляни, що жили особно, як ото ми сказали, були роду слов'янського і називалися полянами, а деревляни теж [пішли] від слов'ян і називалися древлянами. Радимичі ж і витячі [походять] од ляхів. Бо було в ляхів два брати [один] Радим, а другий Вятко. І, прийшовши, сіли вони: Радим [на ріці] Сожу, [од якого] й прозвалися радимичі, а Вятко сів своїм родом на Оці, од нього прозвалися Вятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і вятичі, і хорвати. Дуліби жили тоді по Бугу де нині волиняни, а уличі [й] тиверці сиділи по [другому] Бугу й по Дніпру; сиділи вони також поблизу Дунаю. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові й по Дніпру аж до моря, і єсть городи їх і до сьогодні. Через те називали їх греки «Велика Скіфія».

[Усі племена] мали свої обичаї, і закони предків своїх, і заповіти, кожне — свій норів. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а на завтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть. А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони. А коли хто вмирав — чинили вони тризну над ним, а потім розводили великий вогонь і, поклавши на вогонь мерця, спалювали [його]. А після цього, зібравши кості, вкладали [їх] у невеликий посуд і ставили на придорожньому стовпі, як [це] роблять вятичі й нині. Сей же обичай держали й кривичі, й інші погани, не відаючи закону Божого, бо творили вони самі собі закон.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 12–14.*

3 «Повісті минулих літ» Розселення слов'ян і заснування Києва (друга половина V ст. — перша третина VI ст.)

Коли ж поляни жили особно і володіли родами своїми — бо й до сих братів існували поляни й жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, — то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив, і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами. Од них ото є поляни в Києві й до сьогодні.

А по сих братах почав рід їхній держати княжіння в полян. А в деревлян [було княжіння] своє, а дреговичі [мали] своє, а словени — своє в Новгороді, а другі [сиділи] на [ріці] Полоті, котрі й [називаються] полочанами. Од сих же [полочан на схід (?) є] і кривичі, що сидять у верхів'ї Волги, і в верхів'ї Двіни, і в верхів'ї Дніпра; їхній же город є — Смоленськ, бо туди сидять кривичі. Також сіверяни [сидять на схід (?)] од них. На Білім озері сидить весь, а на Ростові-озері — меря, а на Клещині-озері сидить теж меря. А по Оці-ріці, де впадає вона у Волгу, [сидить] окремий народ — мурома. І черемиси окремий народ, і мордва окремий народ. Бо се тільки слов'янський народ на Русі: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани — бо сидять вони по [ріці] Бугу, — а потім же волиняни. А се — інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимігола, корсь, нарова, ліб.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 16–17.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Назвіть античних авторів та їх твори, у яких мова йде про слов'ян.
- ✓ Охарактеризуйте заняття, побут та світогляд давніх слов'ян на основі наведених джерел.
- ✓ Серед названих у «Повісті минулих літ» східнослов'янських племен назвіть ті, які заселяли територію сучасної України.
- ✓ Визначте територію розселення племінних союзів, названих у «Повісті минулих літ».
- ✓ Як було засновано місто Київ і які східнослов'янські племена входили до Київської держави.

ТЕМА 2. Київська Русь і Галицько-Волинська держава в історії України

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Поясніть походження назв «Русь» та «Україна».
2. Чому після занепаду Києва саме Галицько-Волинське князівство продовжило існування державної організації українського народу?

Робота з джерелами

Правда Руська

1. Коли уб'є муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати. Якщо не буде кому звершити кровну помсту, то внести 80 гривень, коли вбитим буде князів муж чи княжого тіуна. Якщо вбитим буде горожанин, чи гридень, чи купець, чи боярський тіун, або мечник, або ізгой, або новгородець – то 40 гривень сплати за нього.
2. Після Ярослава зібралися сини його: Ізяслав, Святослав, Всеволод і воєводи їхні – Коснячко, Переніг, Никифор і відмінили кровну помсту, а встановили за вбивство кунами відкупатися. А все інше судити, як Ярослав судив. Так сини його встановили.

Про вбивство

3. Якщо уб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити верву 80 гривень тій верві, в якій голова убитого лежить, а коли простолоудин, то 40 гривень.
4. коли якась верв [1] починає платити дику віру [2], то кілька років оплачує ту провину, оскільки платять за незнайденого злочинця.

Якщо злочинець із їхньої верві, і в ній було дано волю злочинцеві, т як співучасники мають помагати злочинцю, оплачуючи дику випу [3]. Але сплатити їм в цілому 40 гривень, а за злочинство те саме злочинцю заплатити із 40 гривень свою частку від сплати дружини. Якщо вчинив убивство або в сварні, або на пиру, то тоді йому платити у верві, якщо оплачують злочин у складчину.

Про челядь

22. Коли челядник (холоп) сховається, і на торгу сповістять про його втечу чи пропажу (це означало заборону переховувати холопа чи приймати його, як і крадену річ) і через три дні його не знайдуть, то після третього дня новий господар вважає його своїм челядником, а попередньому власнику холопа сплачує 3 гривні продажі.

Про крадіжки

31. Коли злодія уб'ють в домі під час крадіжки, то уб'ють його як пса, а коли виживе до ранку, то мають привести на княжий двір. Коли ж буде вбитий і будуть люди, що бачили його зв'язаним, то платити за нього 12 гривень.

32. Коли краде в хліві чи в домі, то якщо буде один – платити йому 3 гривні і 30 кун, а буде злодіїв багато, то всім платити по 3 гривні і 30 кун.

Про крадіжки

33. Коли крадуть худобу на полі, чи вівці, чи кози, чи свині (і будуть зловлені), то сплачують по 60 кун; якщо злодіїв буде багато, то кожен сплачує по 60 кун.

34. Коли обкрадає тік чи збіжжя в ямі, то скільки б не було злодіїв, усім платити по 3 гривні і по 30 кун; коли крадене пропало то власник може взяти наявне, коло воно (у злодія) буде, а впродовж літа має взяти із злодія по півгривні.

35. Якщо вкрадуть княжого коня і наявного не буде, то платити за нього 3 гривні, а за інших по 2 гривні.

Подано за виданням: *Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. Т. 1. X–XV ст. / передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упор. прим. О. Сліпушко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 178–180, 182–184.*

3 «Повчань» Володимира Мономаха (початок XII ст.)

Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіться самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях, не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете — напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде —

чи простий, чи знатний, чи посол, — якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях — або добрим, або лихим.

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте. Жону свою любіте, але не дайте їм [жінкам] над собою власті. А се вам основа всього: страх Божий майте вище над усе. Якщо забуваєте [се] все, то часто перечитуйте: і імені буде без сорома, і вам буде добре.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 47–50.*

3 Галицько-Волинського літопису Початок княжіння великого князя Романа (1201 р.)

По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержавця всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих. ...Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав [хана їхнього] Отрока в Обези за залізні ворота, а [хан] Сирчан зостався коло Дону, рибою живлячись.

У Татищева Роман має велику характеристику: «Сей Роман Мстиславич, онук Ізяславів, на зріст був хоча не дуже великий, але широкий і понад міру сильний; з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне і коротке; вельми ярий був у гніві; затинався, коли сердився, довго не міг слова вимовити. Воїн був хоробрий і вмільний на військові виправи; найпаче [це] він показав, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя своє у війнах провадив, багато перемог здобув, а в одній був переможений. Через те всім навколишнім був страшний. Коли йшов на поляків, то сказав: «Або поляків подолаю і підкорю, або сам не вернусь!» І збулося останнє.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 68.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ На основі «Руської правди» назвіть основні види відповідальності за вчинені злочини.
- ✓ Чи однаковою була відповідальність челядника та княжого тіуна за вчинені злочини. Якої верстви інтереси захищалися в першу чергу?

- ✓ Розкрийте моральний бік «Повчань» Володимира Мономаха.
- ✓ Змалюйте історичний портрет князя Романа Мстиславича. Охарактеризуйте його людські якості та якості полководця.

ТЕМА 3. Перший поділ України. Місце і роль українського козацтва та Запорозької Січі в боротьбі за українську державність

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Загарбання українських земель і поділ їх іноземними державами у XIV–XVI ст.: випадковість чи закономірність?
2. Яку роль в історії України відіграли українське козацтво та Запорозька Січ?

Документи і матеріали

Із книги Г. де Боплана «Опис України з картами» про запорозьких козаків (1630–1647 рр.)

Вони дуже вмілі у виготовленні селітри, якої в цих краях дуже багато, і виготовляють прекрасний гарматний порох. Жінки займаються прядінням льону і вовни, з яких роблять полотно і тканини для щоденного вжитку. Всі уміють добре обробляти землю, сіяти, жати, випікати хліб, готувати різні м'ясні страви, варити пиво, мед, горілку.

Вони дотепні, кмітливі, винахідливі і щедрі, не прагнуть до великого багатства, але надзвичайно кохаються у своїй свободі, без якої не уявляють життя: саме через це вони такі схильні до бунтів та повстань проти місцевих вельмож, як тільки відчують утиски. Тому рідко минає 7–8 років без того, щоб вони не бунтувалися і не піднімалися проти них.

Вони надзвичайно міцні статурою, легко переносять спеку і холод, голод і спрагу, невтомні на війні, мужні, сміливі, а швидше нерозважливі, бо не дорожать власним життям. Де найбільше вони проявляють спритності та доблесті, так це б'ючись у таборі під прикриття возів (бо вони дуже влучно стріляють з рушниць, які є їхньою звичною зброєю), обороняючи ці укріплення; вони непогані також на морі, але верхи на конях вони таки не найкращі. Пригадується, і я сам це бачив як біля двохсот польських вершників змусили тікати 2000 їхніх найкращих воїнів.

Однак правда й те, що сотня цих козаків під прикриттям табору не боїться і тисячі поляків чи навіть [кількох] тисяч татар. Якби вони були такі ж доблесні верхи, як і на землі, то, гадаю, були б непереможними.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 92–96.*

З опису Запорозької Січі невідомим сучасником (1740 р.)

При Запорозькій Січі завжди є військова старшина і кошовий отаман — 1, військовий писар — 1, військовий осавул — 1. При них є військові слуги: при кожному писарі писарчук — 1, при артилерії гармаш — 1, під осавул — 1, довбуш — 1.

Коли з їхнього складу старшин посилають у військові походи, тоді на їхнє місце вибирають від усього війська наказну старшину, яка і залишається на Січі. Також на річці Самарі знаходиться декілька тисяч чоловік запорозьких козаків і там над ними, на Січі, від усього війська вибирають старшин і до них призначають полковника або сердюка — 1, писаря — 1, осавула — 1.

При Запорізькій Січі у згаданих козаків є будівлі; у побудованому замку — церква обряду грецької віри. У цьому замку куренів є 38, до них приписані всі запорозькі козаки, і при кожному курені мають визначених отаманів, тобто своїх командирів.

При Запорізькій Січі є майстри: слюсарі, ковалі, шевці, кравці, теслі та інші. Всі за їхньою козацькою манерою і за звичаєм виконують свої роботи завжди за гроші, без грошей вони нікому не повинні робити.

Їхнє військо за способом ведення життя поділяється на різні частини. Одні з них живуть у військових куренях. ...У тому курені готують свою їжу і для послуг своїх мають кухаря; таким чином, у кожному курені у них є один кухар, і допомагають йому курінні малі хлопці, які воду носять і казани обмивають, а кухар лише варить їсти для всіх козаків... Інші живуть у форштаті зі своїми господарствами і ведуть промисел: варять мед, пиво, брагу, там живуть і майстри, і шинкарі, і крамарі і інші. ...А інші живуть у зимівниках біля своїх коней і іншого товару, а інші займаються рибальством, скотарством, ловлять птицю, також багато з них мають пасіки, і кожен живе за рахунок свого промислу.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 98–99.*

Із записок Павла Алепського про освіту в Україні у XVII ст. (1654 р.)

Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій землі руських, тобто козаків, ми помітили прекрасну рису, що дуже здивувала нас: всі вони, крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи; крім того, священники навчають сиріт і не лишають їх неуками блукати по вулицях.

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ На основі поданих джерел охарактеризуйте основні риси життя і побуту козаків.
- ✓ Яким був політичний і військовий устрій Запорозької Січі?
- ✓ Про що свідчить фрагмент з праці Павла Алепського?

ТЕМА 4. Перша українська національна революція середини XVII ст.

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Які обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру сприяли тому, що Б. Хмельницький взяв на себе ініціативу і керівництво збройною боротьбою українського народу за його незалежність?
2. Охарактеризуйте зовнішню політику Богдана Хмельницького.

Документи і матеріали

Скарги козацьких послів, відправлених Богданом Хмельницьким на сейм у Варшаву (липень 1648)

1. Їх милості пани державці поведуться з нами, людьми лицарськими, гірше, ніж з невільниками.
2. Хутори, луги, млини і все, що їм вподобається в домах козаків, забирають силою, мучать, убивають.
3. Беруть десятину з бджіл і поволовщину.

4. Старих козаків, жінок і батьків їхніх, хоч би син і був на службі, обкладають чиншем, як і наших хлопів.

5. Козацьких жінок одразу по смерті козаків примушують без милості працювати нарівні з міщанами.

6. Пани полковники не захищають, а ще й допомагають чинити нам кривди, а речі наші і майно, під виглядом торгу, забирають за половину ціни.

7. Жовнірська челядь забирає в козаків волів, худобу і всяке добро.

8. На Запорозжжі і на Дніпрі не дають промишляти, ні звіра, ні рибу ловити, а з кожного козака беруть по лисиці; а якщо не зловить лисиці, то за лисицю відбирають самопали. Панам полковникам підводи даємо або замісто підвид платимо грішми...

9. Навіть нашу воєнну здобич, татар і молодих татарчат, пани полковники віднімають у козаків...

10. З усякої нагоди відразу садовлять козака у в'язницю і, де чують хабара, не випустять, поки не дасть доброго викупу, примушують робити, що схочуть.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 125.*

Із книги П. Шевальє «Історія війни козаків проти Польщі»

про героїзм селянсько-козацького війська у битві під Берестечком (червень 1651 р.)

...Дві тисячі козаків відступили на малий пагорб, замкнулися в своєму таборі і вирішили боротися і, як люди, що не мали більше надії на порятунок, хотіли дорого продати своє життя. ...В одному місці серед болота скупчилися триста козаків і хоробро оборонялися проти великого числа атакуючих, які натискали на них звідусюди; щоб довести своє зневажливе ставлення до життя, яке [поляки] обіцяли їм дарувати, та до всього, що є найціннішого, крім життя, вони витягали із своїх кишень та чересів усі свої гроші і кидали їх у воду. Нарешті, повністю оточені, вони майже всі загинули один за одним, [але] довелося з кожним з них вести бій. Залишився один, який боровся протягом трьох годин проти всього польського війська; він знайшов на болотяному озерці човна і, прикриваючись його бортом, витримав стрілянину поляків проти нього; витративши увесь свій порох, він потім узяв свою косу, якою відбивав усіх, хто хотів його схопити... Якийсь шляхтич з Цехановщини та якийсь німецький улан... кинулись у воду по шию і знову почали бій; козак, хоч і пробитий чотирнадцятьма кулями, зустрів їх ще й з великою завзятістю, що дуже здивувало польське військо і навіть його королівську величність, в присутності якого завершувався цей бій. Король дуже захопився хоробрістю цієї людини і наказав крикнути, що дарує йому життя, коли він здасться; на це останній гордо відповів, що він уже не дбає про те, щоб жити, а лише хоче умерти як справжній вояка. Його убив ударом інший німець, який прийшов на допомогу атакуючим.

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ На основі скарги Б. Хмельницького визначте яких конкретно утисків від польських властей зазнавали козаки?
- ✓ Як характеризує українське козацьке військо у битві під Берестечком П'єр Шевальє?

ТЕМА 5. Боротьба за українську державність наприкінці XVII–XVIII століттях

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Чому другу половину XVII ст. в історії України називають добою Руїни?
2. В чому полягала колоніальна антиукраїнська політика російської імперії щодо України у другій половині XVII–XVIII століттях?
3. Які наслідки для України мала ліквідація російським самодержавством Гетьманщини (1764 р.) та Запорозької Січі (1775 р.)?

Робота з джерелами

3 роздумів Б. Грінченка про причини «Руїни» (друга половина XVII ст.)

Власне ще з давніх-давен українсько-руське громадянство мало знало, що то таке йти вкупі. Поруч з Іваном Виговським стоїть Пушкар, поруч з Дорошенком стоїть Многогрішний та Ханенко, не кажучи вже про Брюховецьких, Адамовичів, Лісовських. І кожен з тих згаданих веде за собою якусь частку України, і всі вкупі, волею чи неволею, заливають Україну кров'ю, повивають її вогнем і з багатої, пишно-барвистої, сяйвом соняшним та волею повитої країни роблять розлогу труну народну, ховають у ній українську волю, українське право, українське добро, і історія пише «руїна» там, де

колись було осяйне слово «Життя». Минуле не минається дурно сьогочасному. Воно залишає наслідки навіки. І ми бачимо, що й тепер, як і тоді, ми не знаємо, що то значить — іти вкупі...

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 142.*

Угода та Конституція Пилипа Орлика (1710р.)

... Щоб на Україні була утверджена вічно єдина віра православна східного сповідання під послушенством святійшого апостольського трону константинопольського.

...Вітчизна наша щоб у потверджених пактами Речі Посполитої і Московської держави кордонах, які відійшли по ріку Случ за гетьманства славної пам'яті Богдана Хмельницького, була відступлена, вічно віддана й пактами укріплена від Речі Посполитої в гетьманську область, щоб не були насильно змінені й порушені її кордони.

...Має ясновельможний гетьман із найяскравішим ханом кримським дбати через послів про відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегації та потвердження постійної приязні, на яку оглядаючись довколишні держави не наважувалися б бажати уярмлення собі України і її будь-чому присилування.

...При трактуванні найяснішого його милості короля шведського з Московською державою про мир об тім дбати, щоб Дніпро від городків та фортець московських, так і ґрунти військові було очищено від московської посесії і до первісної області Війська Запорозького повернено.

...Коли деякі Війська Запорозького гетьмани, привласнивши собі неслухно й безправно самодержавну владу, узаконили самовладно таке право: «Так хочу, так повеліваю!» — то через те самодержавство, невластиве гетьманському урядуванню, вирости численні в запорозькому війську незгоди, розорення прав та вольностей, посполите утяження, легке насильне і купне розкладення урядів військових: генеральної старшини, полковників та значного товариства. Отож ми, генеральна старшина, кошовий отаман і все Військо Запорозьке домовилися і постановили з ясновельможним гетьманом таке право, яке має бути збережено постійно в Запорозькому Війську: щоб у Вітчизні нашій першими радниками була генеральна старшина... За ними за звичайним порядком слідує городові полковники, нехай вони будуть пошановані як публічні радники. Крім того, з кожного полку до загальної Ради мають бути обрані за гетьманською угодою генеральні радники — по одній значній старовинній, добророзумній та заслуженій особі. І з тими всіма генеральними особами, полковниками й генеральними радниками мають радитися ясновельможний гетьман та його наступники про цілісність Вітчизни, її загальне добро і всілякі публічні справи, нічого без їхнього дозволу й поради не зачинаючи приватною своєю владою, не встановлюючи і до завершення не приводячи.

... У гетьманській резиденції тричі на рік має обиратися генеральна Рада: на Різдво, Великдень і Покрову. На ній, окрім названих вище представників, мають бути послы Запорозького Низового війська, тобто Січі.

Між Радами Україною правитиме гетьман з генеральною старшиною. Листи з інших держав гетьман повинен зачитувати старшині, так само й відповіді.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 158–160.*

З «Літопису Малоросії...» Ж.-Б. Шерера Промова Павла Полуботка, виголошена цареві (1787 р.)

Ваша величносте, мушу сказати Вам, що я добре бачу, як Ви без будь-яких підстав, а лише через лихі намови добродія Меншикова хочете погубити мою Батьківщину. Посилаючися на фальшиві принципи, Ви поставили себе над законами, бажаючи знищити привілеї, які Ваші попередники й Ви самі, Ваша величносте, урочисто підтвердили. Ви намагаєтеся накласти свавільні податки на народ, чю свободу Ви самі визнали. Ви не вагаєтеся використовувати на найтяжчих і найбільш принизливих роботах козаків, силуючи їх, ніби вони є Ваші раби, копати канал, який Ви наказали зробити у Вашій країні. А найприкріше для нас те, що Ви хочете позбавити нас найдорогоціннішого нашого права, а саме — вільно самим обирати наших гетьманів та проводирів. І замість того, щоб лишити суддям нашого народу можливість чинити правосуддя над їхніми співвітчизниками, ви ставите над ними суддями підданих Великоросії, які не знають або не бажають знати наші права та привілеї, безперестанку порушують їх при будь-якій можливості, пригнічуючи нас. Невже, відмовляючи нам у правосудді, Ваша величність зможе засвідчити Богові вдячність за всі успіхи, які Він дарував? Вас засліплює лише блиск величі та могутності, якими Ви тішитесь з Його ласки, а про Його Суд і гадки не маєте. Хай же мені буде дозволено, Ваша Величносте, заявити востаннє, що Ви не матимете ніякого зиску від загибелі всього нашого народу і що незмірно менша слава для Вас буде керувати за допомогою сили та покарань підлими рабами, аніж бути проводирем і батьком всього народу, що, вдячний за Вашу доброту, буде завжди готовий до самопожертви й до того, щоб пролити свою кров за Ваші інтереси і для Вашої слави. Я знаю, що на мене чекають кайдани і що мене, за російським звичаєм, кинуть у жахливу темницю, щоб я там помер з голоду. Але мене це не турбує, бо я говорю від імені своєї Батьківщини. І хай краще я помру найлютішою смертю, аніж побачу страшне видовище повної загибелі мого народу. Подумайте над цим, самодержавцю, і будьте певні, що коли-небудь Ви дасте звіт Панові над усіма царями про всі несправедливості, що їх чинили над народом, який Ви взяли під свій захист.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 161–162.*

З указу Катерини II, виданого князю О. Вяземському під час вступу його на посаду генерал-губернатора (1764 р.)

Мала Росія, Ліфляндія і Фінляндія є провінціями, якими управляють на основі конфірмованих їм привілеїв, порушити ж їх, раптом відмовившись від них, було б дуже непристойно, але й називати їх чужоземними і поводитись з ними на такій же основі було б більше, ніж помилкою, можна сказати певно — безглуздя. Ці провінції, а також Смоленську треба найлегшим способом привести до того, щоб вони обрусіли і перестали б дивитись, неначе вовки на ліс. Приступити до цього буде дуже легко, якщо розумні люди будуть обрані начальниками цих провінцій. Коли ж у Малоросії не буде гетьмана, то треба намагатися, щоб час і назва гетьманів зникли...

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 165–166.*

З указу Катерини II про ліквідацію гетьманства та утворення Малоросійської колегії (10 листопада 1764р.)

Після всемілостивішого від нас звільнення графа Розумовського, за його проханням, з чину гетьманського наказуємо нашому Сенатові для належного управління в Малій Росії створити там Малоросійську колегію, в якій бути головним нашому генералу графу Румянцеву і з ним чотирьом великоросійським членам. Великоросійських членів наймилостивіше ми тепер призначаємо: генерал-майор Брандта і полковника князя Платона Мещерського; на останні ж дві вакансії, вибравши негайно кандидатів, Сенат повинен представити нам, малоросійських — генерального обозного Кочубея, генерального писаря Туманського, генерального осавула Журавку та хорунжого Данила Апостола... Нижчих канцелярських службовців вибрати йому, графу Румянцеву, на свій розсуд.

За відсутністю тепер гетьмана, призначеному від нас головному малоросійському командирові мати такі права як генерал-губернатору і президенту Малоросійської колегії, де він в справах суду і розправи має голос голови за генеральним регіментом, а в решті справ, як-от: підтримування в народі доброго порядку, загальної безпеки і виконання законів — повинен він поступатися як губернатор, тобто як особливий нам довірений в нашу відсутність.

Запорізькій Січі, яка була під управлінням гетьмана, бути тепер підвладною цьому малоросійському урядові.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 166–167.*

З маніфесту Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі(3 серпня 1775 р.)

Ми захотіли через це оголосити всім вірнопідданим цілої нашої імперії, що Запорізька Січ остаточно зруйнована, з викоріненням на майбутнє й самої назви запорізьких козаків, за образу нашої імператорської величності, за зухвалі вчинки цих козаків і за неслухняність до наших височайших повеліть.

...Ми вважаємо нині своїм обов'язком перед богом, перед нашою імперією і взагалі перед самим людством зруйнувати Запорозьку Січ і ім'я козаків, запозичене від неї. Внаслідок цього 4 червня нашим генерал-поручиком Текелієм з довіреними йому нашими військами зайнята Запорозька Січ у цілковитому порядку і повній тиші без всякого опору з боку козаків, через те, що вони побачили наближення війська, коли вже з усіх боків були оточені. Ми цьому начальнику наказали найспокійнішим чином виконати доручену йому справу, уникаючи, наскільки це можливо, кровопролиття.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 173–175.*

З указу Катерини II про остаточне закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні (3 травня 1783 р.)

8. Для певного і правильного одержання казенних прибутків у намісництвах Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському, щоб запобігти всяким втечам і обтяженню поміщиків і інших сільських жителів, кожному з поселян залишитися на своєму місці і при своєму званні, де він записаний нинішньою останньою ревізією, за винятком тих, які відлучилися до оголошення цього нашого указу. На випадок же втеч після оголошення цього указу діяти за загальними державними постановами.

9. Містам, що знаходяться у намісництвах Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському, надати рівні вигоди і переваги, якими на підставі дарчих грамот наших предків користуються міста Київ, Чернігів, Ніжин і інші, передбачаючи, між іншим, спільні постанови, які ми видаємо для міст нашої імперії, і, крім цього, сприяти перетворенню їх в квітучий стан...

12. Все це йде мова про такі міста, які не можуть підлягати ніяким сумнівам, з приводу яких не може бути суперечок і які складаються із мешканців казенного відомства і нікому не віддані у володіння. Щодо міст, про які йдуть суперечки, то тут треба спочатку розглянути і вирішити звичайним порядком, кому вони належать. Але через те, що майже в усіх малоросійських містах за дворянами і чиновниками з різних нагод приписані двори з селянами та землі, потрібно запропонувати тамтешньому нашому генерал-губернаторові намагання придбати їх на користь міста шляхом купівлі або обміну, щоб таким чином цілком очистити міста від усього їм не властивого ...

15. ... Право на викуп майна найближчими родичами, про яке в малоросійських правах немає ніякої постанови, поширити і на губернії Київську, Чернігівську і Новгород-Сіверську, оскільки воно відноситься до загального державного законодавства.

... Ми визнали за необхідне вчинити однакове розпорядження і щодо тих повітів, із яких складалася колишня Слобідська Українська губернія і які тепер увійшли до складу Харківського і частково Курського і Воронежського намісництв.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 180–181.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Які аналогії з сучасністю викликають у вас роздуми Б. Грінченка про Руїну?
- ✓ Визначте найхарактерніші риси Конституції П. Орлика. У чому полягає її історичне значення?
- ✓ Як у промові П. Полуботка охарактеризовано антиукраїнську політику Петра I?
- ✓ На основі указів Катерини II опишіть колоніальну антиукраїнську політику Російської імперії щодо України?

ТЕМА 6. Суспільно-політичний рух й національне відродження в Україні наприкінці XVIII на початку ХХ ст.

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Доведіть або спростуйте тезу про те, що політика Російської імперії щодо України наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. була шовіністично-централізаторською, антиукраїнською.
2. Проаналізуйте основні ідеї програмного документа Кирило-Мефодіївського товариства – «Книги буття українського народу» («Закон Божий»).
3. Визначте місце і роль «Руської трійці» в історії України.

4. Складіть таблицю «Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.»

Назва партії	Рік створення	Лідери	Мета
--------------	---------------	--------	------

5. В чому полягали особливості становища України під час Першої світової війни?

Робота з джерелами

Розпорядження митрополичої консисторії про покарання М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького за видання в Угорщині альманаху, відхиленого раніше цензурою 1837 р., серпня не пізніше 31, Львів.

Виданням в Угорщині руського твору «Русалка Дністрова» теологи Яків Головацький, Маркіян Шашкевич і Іван Вагилевич, а особливо перший з них, допустилися гідного кари вчинку, і це тим більше, що є підстави вважати, що цей твір, з деякими змінами, є той самий, який у 1835 р. під заголовком «Зоря» підготував Шашкевич і який був відхилений цензурою. Однак висока Крайова президія зволила на цей раз відмовитися від застосування проти цих теологів суворих заходів, і їм від її імені виносить [лише] сувора догана з застереженням, що на випадок повторення проти них буде вжито безоглядних заходів, навіть може наступити їх виключення з духовного стану.

Відібрані у Вагилевича 2 листи професора Погодіна і один лист Шафарика пересилаються в додатку і їх належить йому повернути.

Про це доводиться до відома ректорату на основі високого президіального розпорядження від 29 серпня цього року № 5197–5853, виданого в результаті розгляду його [ректорату] донесень від 15 і 28 червня та 26 липня цього року № 225, 240 і 279, для повідомлення вищеназваним теологам.

Рукопис М. І. Костомарова «Книги буття українського народу» 1845 р. кінець — 1846 р.

[70.] По многих летах стало в Слов'янщині три неподлеглих царства: Польша, Литва і Московщина.

[71.] Польша було в поляков і кричали поляки: «У нас буде рівність і свобода». Але поробили панство і одурів народ польськ[ий], і народ простий попав у неволю гіршу, як се було на світі, бо пан без жодного закону.

[72.] Московщ[ина] була з москалей: там, на севері, буде велика Річ Посполита Новгороду і управлялась свободно, але також не без панства і пропала і запановав над Московщиною цар, а той

цар узяв верх, кланяючись і ноги цілуючи хану татарському бусурману і с бусурманами закріпив народ москалей.

[73.] І одурів народ московський, і попав у ідолопоклонство, бо цар[я] свого назвав земним бог[ом] і усе, що цар робив, теє уважав за добре, так уж[е] цар Іван у Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу за оди[н] день, а літописці, розказуючи теє, звали його христоролюбивим.

[74.] А в Литві були литв'яки, та ще була й Україна.

[75-76.] І Україна, поєднавшись з Польщею як сестра з сестрою, як одно плем'я слов'янське) також з другим люд[ом] слов'янського) брат[ства]; вони не сотворили, ні царя, ні пана, а сотворили братство — козацтво, куди кожний пристав[ав], був би він пан чи невольник, аби христ[иянин]. Там усі були рівні і старшини вибирались і повинен був слугувати всім і за всіх працювати. І жодної помпи, ні титула не було між козаками.

[78.] І постановило козацтво оборонять віру святую і визволяти ближн[іх] своїх із неволі.

[82.] І коли пани та ієзуїти хотіли насильно повернуть Україну під свою владу, щоб україн[ці]-христия[ни] повірили, буцім і справді усе так єсть, що папа сказав, тоді на Україні з'явилися братств[а] такі, які були у перш[их] християн, і пан записув[ався] у брат[ство], і мужик і називались братами. Таке братств[о] було і в Луцьку, і в Києві, і потім Львові [?].

[83.] Але панство побачило, що погано йому буде, взяло зараз мучить людей, брат[ів] своїх, нарікл[о] невольниками, не допускало в козацтво, драли пани шкури в людей, варили в котлах дітей і ругались над вірою і продавали жидам на заріз, як скотину, і примучили козаків, поробили коз[аків] кріпаками, так що думали, що воно вже пропало, козацтво.

[86.] Але не скоро так думалось, козацтво піднялось, а за ним весь народ — вибили і прогнали панів, і стала Україна, земля козацька, єсть то вольне, бо всі були вільні і рівні.

[87.] І хотіла Україна тоді знову жити по-братерсь[ки] з Польщею, але Польща жадним побитом не хотіла покинуть своє панство.

[88.] Тоді Україна пристала до Московщини, як країна слов'янська до слов'янської, як один люд слов'янський до друг[ого] слов'янського, так щоб жили укупі, зарівно, як колись буде віки між слов'янсь[кими] людьми.

[89.] Але скор[о] побачил[а] Україн[а], що попалась в неволю вона по своїй простоті ще не знала, що то єсть цар, а цар московський значе усерівно, що ідол і мучитель.

[90.] І одбилась Укра[їна] од Москво[щини] і не знала бідна, куди їй схилить голову.

[91.] Бо вона любила і Польщ[у], і Москов[щину], як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, хотіла вона, щоб всі три жили вкупі в союзі, теж щоб були при Річі Посполиті, а з всі[х] трьох[х] вкупі були б одною.

[92.] Але сього не второпали ні ляхи, ні москалі.

І бачать ляхи і москалі, що нічого не зроблять з Україною, і сказали між собою: не буде вона ні тобі, ні мені, роздерли її пополам, по ліву сторону Дніпра москал[еві], по праву — ляхові.

[93.] І билась Україна літ п'ятдесят, а єсть се святішая і славнішая борба за свободу. яка коли-небудь була на світі, а розділ України єсть саме негодне діло, яке колись було на світі.

[97.] І так пропала Україна, але так здається.

[98.] Вона не пропала, бо вона не знала ні царя, ні пана, а хоч був цар, єсть так чужи[й], і хоч би і єсть пани, так чужі, хоча ті пани і з укра[їнського] роду, однак не говорили по-українськи, суть виродки, а справж[ній] українець, не любить ні цар[я], ні пана і зна[є] одного бога. Так і перше було, так і тепер.

[99.] І Слов'янщина хоч і терпіла і терп[ить] невол[ю] от царя і панства, однак і цар, і пани у них не слов'янські], а німецьк[і], або татарські, бо од чужих забігли, щоб розво[дити] панство, а правд[иві] слов'яни не жаліють ні царя, н[і] пана, приз[нають] одно[го] бога.

Тим не пропали слов'яни, не пропала і Укра[їна].

[100.] Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прихо[дить] голос і пробудить.

[108.] І в трет[ій] раз во[на] скоро прокинеться і крикне на всю широку Слов'янщ[ину], і почують крик її.

[109.] І встане Україна, і буде підлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі слов'янським.

І тоді звершиться та й писаніє: Камень его же не брего[ша] зиждуш[іи], то і бисть во главу угла».

Запис рішення у справі Т.Г. Шевченка, зроблений III відділенням (1847 р., травня 30)

Художник С.-Петербургской академии художеств Тарас Шевченко. Этот художник, вместо того, чтобы вечно питать благоговейные чувства к особам августейшей фамилии, удостоившим выкупить его из крепостного состояния, сочинял стихи на малороссийском языке, самого возмутительного содержания. В них он то выражал плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возглашал о славе гетманского правления и прежней вольницы казачества, то с невероятною дерзостью изливал клеветы и желчь на особ императорского дома, забывая в них личных своих благодетелей. Сверх того, что все запрещенное увлекает молодость и людей со слабым характером, Шевченко приобрел между друзьями своими славу знаменитого малороссийского писателя, а потому стихи его вдвойне вредны и опасны. С любимыми стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли о мнимом блаженстве времен гетьманщины, о счастье возвратить эти времена и о возможности Украине существовать в виде отдельного государства.

Судя по этому чрезмерному уважению, которые питали и лично к Шевченко, и к его стихотворениям все украино-славянисты, сначала казалось, что он мог быть если не действующим лицом между ними, то орудием, которым они хотели воспользоваться в своих замыслах; но, с одной стороны, эти замыслы были не столь важны, как представлялось при первом взгляде, а с другой — и Шевченко начал писать свои возмутительные сочинения еще с 1837 г., когда славянские идеи не занимали киевских ученых; равно и все дело доказывает, что Шевченко не принадлежал к Украино-славянскому обществу и действовал отдельно, увлекаясь собственной испорченностью. Тем не менее, по возмутительному духу и дерзости, выходящих из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников.

По высочайше утвержденному решению поставлено: Шевченко определить рядовым в Отдельный оренбургский корпус с правом выслуги, под строжайшим надзором, с запрещением писать и рисовать, и чтобы от него ни под каким видом не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений.

Шевченко передан военному министру 30 мая 1847.

Із циркуляру міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону української мови (18 липня 1862 р.)

...Ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що наріччя їх, яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі, що загальноруська мова так само зрозуміла для малоросів, як і для великоросів, і навіть значно зрозуміліша, ніж тепер створювана для них українська мова.

Беручи до уваги, з одного боку, теперішнє тривожне становище суспільства, яке хвилюють політичні події, а з другого боку, маючи на увазі, що питання про навчання грамотності на місцевих наріччях не дістало ще достатнього розв'язання в законодавчому порядку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне, надалі до погодження з міністром народної освіти, обер-прокурором св. синода і шефом жандармів щодо друкування книг малоруською мовою, дати по цензурному відомству розпорядження, щоб до друку дозволялись тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красного письменства, пропускання ж книг малоруською мовою, як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити. ...

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 211–212.*

Із царського указу про заборону друкувати і ввозити з-за кордону книги українською мовою (1876 р.)

Госуд. імп. в 18/30 день минулого травня височайше наказав:

1) Не допускати ввозу в межі імперії без окремого на те дозволу Головн. упр. яких би то не було книг і брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі.

2) Друкування і видання в Імперії оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток і б) творів красного письменства, але з тим, що при друкуванні історичних пам'яток безумовно додержувати правопису оригіналів; у творах же красного письменства не допускати ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів красного письменства давати тільки після розгляду рукописів у Головн. управл.

3) Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріді, а також і друкування на ньому текстів до музикальних нот.

4) Припинити видання газети «Киевский Телеграф». Про цю височайшу волю пропоную Головн. упр. до належного виконання.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 212–213.*

3 програми Русько-української радикальної партії (поч. ХХ ст.)

Зваживши, що теперішні економічні, політичні і культурні потреби нашого простого народу і інтелігенції такі, що обі наші старші партії — народовська і москальофільська, — при своїх основах і цілях, не в стані заспокоїти тих потреб, — ми, русько-українські радикали, порозумівшись приватно в днях 4 і 5 н.ст. жовтня 1890 р., виступаємо отсе яко нова партія під назвою Русько-українська радикальна партія з ось такою програмою:

А. Програма максімальна

1) В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, т. є. хочемо колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних.

2) В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечення кожній одиниці, без різниці пола, як найповнішого впливу на рішане всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, крайів, у справах, котрі тільки й їх дотикають; уділення кождому народови можности як найповнішого розвою культурного.

3) В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці, і домагаємося, щоби всі здобутки культури і науки сталися власністю всего народа.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 217.*

Микола Міхновський. Самостійна Україна (березень 1900 року)

...Отже, коли справедливо, що кожна нація з огляду на межинародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави; коли справедливо, що тільки держава одноплеменного національного змісту може дати своїм членам нічим необмежану змогу всестороннього розвитку духового і осягнення найліпшого гаразду; коли справедливо, що пишній розцвіт індивідуальности можливий тільки в державі, для якої плеканне індивідуальности єсть метою,

– тоді стане зовсім зрозумілим, що державна самостійність є головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері межинаціональних відносин.

...Коли доводиться нам іти на свої збори під допитливими поглядами цілої фаланги правительственних шпів, коли Українцеві не вільно признаватись до своєї національності, і коли любити вітчизну рівнозначно, що бути державним зрадником, тоді зовсім до речі виникає повне обурення питанню, яким правом російське царське правительство поводить ся з нами на нашій власній території, наче з своїми рабами? Яким правом відносно нас, тубольців своєї країни, видано закон з 17 мая 1876 року, що засуджує нашу національність на смерть? На підставі якого права на всіх урядах нашої країни урядовцями призначено виключно Росиян (Москалів) або змоскалізованих ренегатів? На ґрунті якого права з наших дітей готують по школах заклятих ворогів і ненависників нашому народові? Через що навіть у церкві панує мова наших гнобителів? Яким правом правительство російське здерті з нас гроші витрачає на користь російської нації, плекаючи і підтримуючи її науку, штуку, літературу, промисловість і т. д. І нарешті найголовніше, чи має право царське правительство взагалі видавати для нас закони, універсали та адміністраційні засади?

... Наші суперечники кажуть, що логіка подій, напрям і течія життя з непереможною силою пруть до повного вимирання, до повного винародовлення нашої нації. Над нами висить чорний стяг, а на йому написано: «Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації?». Се не є самі слова: зміст їм відповідає.

Коли в українській державі відібрано право бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися усіх елементарних політичних прав людини. Колишній український республіканець має менше прав ніж нинішній найостатніший московський наймит. Правительство чужинців розпоряджується на території колишньої української республіки наче в завойованій свіжо країні! Висмоктує остатні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. Непокірливі тубольці погорджуються невимовне, а небезпечні з них засилаються на Сібір. Законами російської імперії зневажається право совісти, погорджується право свободи особистої, ганьбється навіть недоторканість тіла.

...Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій нарід, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок. Вона випикує на своєму прапорі сі слова: *«Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ»*. Вона віддає себе на служення цьому великому ідеалові і доки хоч на одним клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну.

...Ми розуміємо, що боротьба буде люта й довга, що ворог безпощадний і дужий. Але ми розуміємо й те, що це вже остання боротьба, що потім уже ніколи не настане слушний час до нової боротьби. Ніч була довга, але ранок наблизився і ми не допустимо, щоб проміння свободи усіх націй заблищало на наших рабських кайданах: ми розіб'ємо їх до схід сонця свободи. Ми востаннє виходимо на історичну арену, і або поборемо, або вмеремо... Ми не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України!

...Усіх, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. І пам'ятаймо, що слава і

побіда - це доля борців за народню справу. Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність.

Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!

Подано за виданням: *Тисяча років української суспільно-політичної думки.* – К., 2001. – Т. VI. – С. 61–73.

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ На основі документу митрополичої консисторії та інших відомих вам джерел зробіть висновок: за що були покарані М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький?
- ✓ Які основні ідеї «Книги буття українського народу»?
- ✓ На основі рішення III відділення зробіть висновок: чого найбільше боялися царські власті у творчості Тараса Шевченка?
- ✓ Чому царизм своїми указами забороняв українську мову? Яку загрозу становила вона для Російської імперії?
- ✓ Яка спільна ідея програми Русько-української радикальної партії та «Самостійної України» М. Міхновського?

ТЕМА 7. Друга українська національна революція 1917–1921 рр.

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте зміст чотирьох Універсалів Української Центральної Ради.
2. Визначте причини поразки Української Центральної Ради.
3. Охарактеризуйте досягнення і прорахунки Гетьманської держави Павла Скоропадського.
4. Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику ЗУНР.
5. Проаналізуйте причини поразки та уроки Другої Української національної революції.

Робота з джерелами

З I Універсалу Української Центральної Ради (червень 1917р.)

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти і боротися за ті права та вольности.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю й державним розумом, що ти народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Подано за виданням: *Хрестоматія з історії України: Посіб. для 7-11 кл. серед. шк./упоряд.: В. І. Гусев, Г. І Сургай – К.: Освіта, 1996. – С. 155–158.*

II Універсал Української Центральної Ради (липень 1917 р.)

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єдності й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново поміж себе окремих відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат, який буде предложений до затвердження тимчасовому правительству в характері представника найвищої краєвої влади тимчасового правительства на Україні. В сім органі будуть зосереджені всі права й засоби, щоб він яко

представник демократії на цілій Україні й рівночасно яко найвищий краєвий орган управи міг виповнити складну роботу організації й будування життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи яко орган тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготуватиме проекти законів про автономний лад України для предложення їх на затвердження Установчим Зборам.

Зважаючи, що утворення краєвого органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії Установчих Зборів.

Подано за виданням: *Хрестоматія з історії України: Посіб. для 7-11 кл. серед. шк./упоряд.: В. І. Гусев, Г. І Сургай – К.: Освіта, 1996. – С. 158–159.*

З III Універсалу Центральної Ради (листопад 1917 р.)

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде междуособна і кривава боротьба. Центрального правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не віддаляючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помощи всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Подано за виданням: *Хрестоматія з історії України: Посіб. для 7-11 кл. серед. шк./упоряд.: В. І. Гусев, Г. І Сургай – К.: Освіта, 1996. – С. 166–167.*

3 IV Універсалу Української Центральної Ради (січень 1918 р.)

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну в Україні. ...

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбийчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою. ...

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн підтверджувати не будемо, бо український народ бажає мира і мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції і нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установочні Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і салдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів. ...

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними. ...

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпустити салдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілізацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Подано за виданням: *Хрестоматія з історії України: Посіб. для 7-11 кл. серед. шк./упоряд.: В. І. Гусев, Г. І Сургай – К.: Освіта, 1996. – С. 178–181.*

Грамота Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р.)

Громадяне України!

Всім Вам, козаки та громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившася Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безработиця збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатющої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Як вірний син України, я вирішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.

Мені далекі і чужі які-б-то не було власні побудження, і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 277–279.*

Універсал Директорії Української Народної Республіки до трудового селянства (10 січня 1919 р.)

Громадяни труженики!

Визволивши Вас од тяжкого ярма гетьманського та московських панів, Директорія дає Вам закони про землю та ліси.

Тяжке лихо було впало на Ваші голови, але славне республіканське військо під нашим проводом довершило велику народну справу і тепер трудовий народ України має надію пережити лиху годину і взятись до культурної роботи на вільній землі Української Республіки.

Директорія з великою радістю заявляє, що земля переходить в руки трудового народу, але Директорія вимагає порядку і ладу.

Народня правда взяла верх над ворогами, і хай усі знають, що трудовий Український народ зуміє в ладу й порядку далі життя своє влаштувати.

Хай же процвіте народня земля добром і достатком на щастя України і вільне трудове життя Ваше і Ваших дітей.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 284–285.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Визначте головні ідеї перших трьох універсалів Центральної Ради.
- ✓ Як творці універсалів розуміли і бачили взаємини із Росією?
- ✓ В чому полягає історичне значення IV Універсалу Центральної Ради?
- ✓ Як характеризує ситуацію в Україні Грамота П. Скоропадського?
- ✓ Визначте головні ідеї Універсалу Директорії до трудового селянства.

ТЕМА 8. Україна між Першою та Другою світовими війнами: проблеми політичного та соціально-економічного розвитку й боротьби за національну державність

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте причини згорання радянською владою курсу на «українізацію».

2. Масові політичні репресії більшовицького режиму в Україні: закономірність чи випадковість?
3. Зробіть у вигляді таблиці порівняльну характеристику політичного, соціально-економічного та духовно-культурного становища українських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Робота з джерелами

Устрій Організації українських націоналістів (1929 р.)

I розділ. Політичні засади

А. Загальні означення

13. Для Української Нації в стані її політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правової організації, означеної: Українська Самостійна Соборна Держава.

16. Першим зав'язком та перемником завдань українського націоналізму є покликана до життя Конгресом Українських Націоналістів Організація Українських Націоналістів, побудована на засадах: все українства, надпартійности й монократизму.

Б. Державний устрій

1. Форма української державної влади буде відповідати послідовним етапам державного будівництва України, а то національного визволення, державного закріплення та розвитку.

Ж. Організація Українських Націоналістів

1. Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння та не признаючи всіх тих міжнародних актів, умов та установ, що стан українського національно-державного розірвання сотворили та закріпили, Організація Українських Націоналістів ставить себе в категоричне противенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться, та протидіятиме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть являтися відхилення від повищих засад.

2. Не обмежуючись у своїй діяльності на той чи інший терен, але змагаючи до опанування української національної дійсності на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме всеукраїнську політику державництва без придавання їй партійного, класового чи яко-небудь іншого суспільно-групового характеру, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і класовим угрупованням з їх методами політичної праці.

3. Спираючись на творчі елементи українського громадянства та об'єднуючи їх вколо українського національно-державного ідеалу, Організація Українських Націоналістів ставить собі завдання уздоровити відносини внутрі нації, викликати в українському народі державотворчі зусилля,

розгорнути українську національну силу на всю її ширину і таким чином забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу.

Подано за виданням: *Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-ХХ ст.: у 10 т. / редкол.: І.М. Дзюба[та ін.]. - К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. 9: Час випробувань. Консолідація національно-патріотичних сил (1939 рік – початок 80-х років ХХ ст.) / упорядкув., передм. та прим. Ю. Сливки. – 2009. – С. 479, 480, 486.*

Із протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про вилучення цінностей в церквах (31 березня 1922 р.)

Слухали: 1. Про кампанію по вилученню із церков (циркуляр ЦК РКП).

Ухвалили: 1. Циркуляр підтвердити і розіслати з тією зміною, що замість підготовчих секретних комісій керівництво вилученням цінностей покладається безпосередньо на Бюро губкому, зважаючи на те, що вилучення вже фактично почалося*.

**Лише в 1918-1923 рр. в Україні було вилучено понад 10 млн пам'яток історії та культури, предметів побуту на суму 10 млрд крб. у царських грошах. У ті часи було знищено до 30 млн ікон, стільки ж потрапило за кордон. До жовтня 1930 р. було закрито 533 церкви. В 1917 р. в Україні було 1710 діючих церков, а в 1940 – лише 2.*

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 298.*

Із книг А. Антонова-Овсієнка та О. Петрова про наслідки масових репресій в СРСР і в Україні (30-ті роки ХХ ст.)

Загальні втрати, які понесла в роки терору армійська парторганізація... [до кінця 1937 р. чисельність членів партії в РСЧА зменшилась порівняно з 1932 р. удвічі – до 150 тисяч]. З урахуванням того, що серед політпрацівників безпартійних бути не могло, а серед командного складу членів партії було не менш 90 відсотків, то загальні втрати (без урахування осіб, яких в армії нараховувалось 20-25 тисяч) після сталінських репресій становлять не менш 80 тисяч.

Загальна частка репресованих (з них знищено понад 9/10) в середовищі вищого командування – від маршала до генерал-лейтенанта (в нових званнях) – становила 93 відсотки.

Погром, вчинений Сталіним в роки 1929-1933 і організований ним голод коштували трудівникам землі 22 мільйони життів.

Терор 1935-1941 рр. забрав ще 20 мільйонів.

Тільки в 1938 р. у в'язницях і винищувальних таборах перебувало ШІСТНАДЦЯТЬ МІЛЬЙОНІВ. За даними перепису 1926 і 1939 рр. населення УРСР зменшилось з 31 до 28 мільйонів. Приріст повинен був становити за 13 років не менш 6,5 мільйона (якщо взяти скромну цифру щорічного приросту в 0,5 мільйона).

Отже, дефіцит по Україні перевищив 9,5 мільйона.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 317-318.*

Із книги Роберта Конквеста «Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор»

...Сталін добре розумів, що рушієм національного відродження України є інтелігенція, яка втілює в собі самосвідомість українського народу, але також і селянські маси, які живили її протягом сторіч. «Обезглавлювання» нації шляхом усунення її кращих виразників було б суттєвою перепорою на шляху національного відродження. ... Сталін, очевидно, усвідомив, що лише масовий терор супроти основної частини нації, тобто проти селянства, міг примусити країну до покори. Свою ідею щодо зв'язку між нацією та селянством він висловив досить чітко: «Національна проблема, в самій своїй суті, це селянська проблема»...

Уся згубність розгрому української культури наочно виступає в цифрах. Згідно з однією оцінкою, зникли приблизно 200 з 246 письменників України (за іншими підрахунками 204 із 246). Із тих, що вціліли, один утік за кордон, семеро померли природною смертю, що залишає нам 32 чи 34 письменники, які або стали лакизами режиму, або перестали існувати як творчі особистості. А із приблизно 84 провідних дослідників у галузі лінгвістики ліквідували 62.

Отже, Україна лежала роздавлена: її церкву знищено, її інтелігенцію розстріляно або заслано, її селян, що переважно складала українську націю, або виморено, або підкорено. Навіть Троцький визнавав, що «ніде репресії, чистки, поневолення та всілякі інші різновиди бюрократичного хуліганства не набирали таких жахливих масштабів, як на Україні, у боротьбі проти могутніх таємних прагнень українських мас до більшої свободи та незалежності».

Драконівські заходи, впроваджені Сталіним, мабуть, здавалися йому достатніми для досягнення його мети. Якщо ж вони все ж виявилися недостатніми, це сталося через те, що він недооцінив силу національного почуття, яке допомагало нації витримати ці удари і врешті вижити.

...Здається, немає жодного сумніву, що звинувачення в геноциді має пряме відношення до Радянського Союзу за його дії в Україні. Таким, принаймі, був погляд професора Рафаела Лемкіна, автора проекту резолюції.

Але справа, мабуть, не в тому, як саме слід формально кваліфікувати ці події. Факт є фактом: щодо української нації вчинено нечуваний злочин. І чи то було в підвалах, де страчували безневинних, чи у таборах примусової праці, чи в селах, де вмирили з голоду, - це було свідоме винищення мільйонів індивідумів, з яких складається ця нація.

Подано за виданням: *Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест; [пер. з англ.]. – К.: Либідь, 1993. – С. 246,304,305.*

Із книги Роберта Конквеста «Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор»

Ми не маємо безпосередніх доказів того, що голод планувався Сталіним заздалегідь. Але те, що він – як із самого початку, так і далі – суворо вимагав реалізації курсу, який спричинився до катастрофи, показує, що Сталін вважав голодомор за ефективний і цілком сприйнятний засіб боротьби з українським селянством як «куркульсько-націоналістичним елементом».

Але, мабуть, найпереконливішим свідченням умисного характеру голоду є те, що українсько-російський кордон було практично заблоковано озброєними підрозділами ДПУ і надходження будь-яких харчів в Україну стало неможливим. Не можна було і виїхати з України, не маючи на те спеціальної перепустки. Свідок пише, що люди «застосовували найдивовижніші трюки, вигадували фіктивні історії, аби потрапити до Росії, придбати там чогось їстівного в обмін на останні кожухи, килими та білизну і привезти якийсь харч додому та врятувати своїх дітей від голодної смерті».

У Росії, як було добре відомо, справи виглядали інакше: «треба було лише перетнути кордон – і поза Україною умови були відразу кращі». Тодішній редактор головної одеської газети Іван Майстренко пізніше описував два села по різні боки російсько-українського кордону: з українського забрали все зерно, російському ж виставили досить сприйнятливі норми.

...Голодомор супроводжувався руйнуванням українського культурного й релігійного життя та масовим винищенням української інтелігенції. Здоровий глузд не дозволяє бачити у цьому подвійному ударі щось випадкове.

У найзагальнішому сенсі можна твердити, що відповідальність за ліквідацію «класового ворога» та придушення «буржуазного націоналізму» закорінена передусім у марксистських концепціях – точніше у тій формі, що їм надавала більшовицька партія і Сталін особисто.

Подано за виданням: *Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест; [пер. з англ.]. – К.: Либідь, 1993. – С. 356,357-358.*

Із книги Роберта Конквеста «Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років»

...Якщо взяти за середню величину мінімум 8 млн табірною населення за період з 1936 по 1950 р. включно і 10% смертності на рік, то отримуємо у підсумку цифру в 12 млн загиблих. До цього слід ще додати мільйони розстріляних у цей же період, хоча це буде занижена оцінка. А ще ж є жертви сталінського правління до початку ежовщини, у 1930-1936 рр. Сюди входять передусім ті 7 млн, які загинули під час насильницької колективізації, голодомору і пов'язаних із ними масових депортацій,

а також у таборах до 1937 р.; знову-таки, це мінімальна оцінка. Таким чином, ми одержуємо цифру в 20 млн загиблих, яку з певністю можна вважати заниженою. Її можна збільшити ще десь на 50%, щоб охопити всі втрати народонаселення за двадцять три роки сталінщини.

Подано за виданням: *Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Р. Конквест; [пер. з англ. Н. Волошинович, З. Корабліної]. – Луцьк: ВМА «Терен», 2009. – С. 820.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Визначте головні ідеї устрою ОУН.
- ✓ Про що свідчить протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У від березня 1922 р.?
- ✓ На основі фрагментів з книг А. Антонова-Овсієнка, О. Петрова, Р. Конквеста доведіть або спростуйте тезу про те, що в СРСР та УРСР мав місце масовий терор.
- ✓ Спираючись на ці ж книги охарактеризуйте специфіку комуністичного терору в Україні.
- ✓ Використовуючи фрагменти праць Р. Конквеста дайте відповідь чому більшовицький режим влаштував Голодомор в Україні?
- ✓ Чи можна на основі наведених документів зробити висновок, що голодомор 1932-1933 рр. був геноцидом українського народу?
- ✓ З'ясуйте суть терміну «геноцид»?

ТЕМА 9. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.)

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Який з термінів: «Велика вітчизняна війна» чи «німецько-радянська війна» ви вважаєте більш прийнятним для характеристики подій 1941–1945 рр.?
2. Чому на вашу думку Червона армія за кілька місяців 1941 р. зазнала нищівних поразок від німецької армії й відступила аж до Москви?
3. Порівняйте яку мету ставили перед собою радянське підпілля й партизанський рух та оунівське підпілля й Українська Повстанська армія?

Робота з джерелами

Таємний додатковий протокол до Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом (23серпня 1939 р.)

У зв'язку з підписанням пакту про ненапад між Німеччиною та Союзом Радянських Соціалістичних Республік нижчепідписані уповноважені обох сторін обговорили у цілком конфіденційному порядку питання про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі. Це обговорення привело до такого результату:

1. У разі територіально-політичних змін у державах, що входять до Прибалтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно стане кордоном сфер інтересів Німеччини та СРСР. При цьому інтереси Литви щодо Віленської області визнаються обома сторонами.

2. У разі територіально-політичних змін в областях, що належать Польській державі, сфери інтересів Німеччини та СРСР будуть розмежовуватися по лінії рік Нарев, Вісла, Сан.

Питання про те, чи відповідає обопільним інтересам Німеччини та СРСР збереження незалежної Польської держави і якими будуть кордони цієї держави, може бути остаточно з'ясовано лише в ході дальшого політичного розвитку. У будь-якому випадку обидва уряди розв'язуватимуть це питання в дусі дружньої обопільної згоди.

3. Щодо Південно-Східної Європи радянська сторона підкреслює свою заінтересованість у Бессарабії. Німецька сторона заявляє про її повну незаінтересованість у цих областях.

4. Цей протокол буде зберігатися обома сторонами у цілковитій таємниці.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 323–324.*

Таємний додатковий протокол до німецько-радянського договору «Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною» (1939 р.)

Нижчепідписані уповноважені констатують згоду Німецького Уряду й Уряду СРСР в наступному: Підписаний 23 серпня 1939 року таємний додатковий протокол змінюється в п. 1 таким чином, що територія Литовської держави входить до сфери інтересів СРСР, позаяк з іншого боку Люблінське воєводство і частина Варшавського воєводства входять до сфери інтересів Німеччини (див. карту до підписаного сьогодні Договору про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною). Як тільки уряд СРСР уживе на литовській території особливих заходів для охорони своїх інтересів, то з метою природного і простого проведення кордону теперішній німецько-литовський кордон виправляється так, що литовська територія, яка лежить на південний захід від лінії, вказаної на карті, відходить до Німеччини.

Далі заявляється, що нині діюча економічна угода між Німеччиною і Литвою не буде порушена зазначеними вище заходами Радянського Союзу.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 324–325.*

З архівів про співробітництво між СРСР і Німеччиною після підписання Пакту про ненапад 23 серпня 1939 р.

Почалося це ще під час воєнних дій в Польщі. Так, радянські і німецькі війська наступали на Львів з двох боків і врегулювали всі деталі, щоб уникнути конфлікту. Справа закінчилась спільним парадом німецьких і радянських військ у захопленому Львові. Співробітництво продовжувалось і після розгрому Польщі. Так, було налагоджене регулярне забезпечення люфтваффе (німецької авіації) радянськими метеозведеннями, що полегшило німцям бомбити Англію. В. Молотов і А. Мікоян підшукали в 35 км східніше Мурманська військово-морську базу для ремонту німецьких кораблів, яка служила німцям включно до закінчення операцій в Норвегії.

Протягом сімнадцяти місяців після підписання радянсько-німецького пакту Німеччина отримала з Радянського Союзу 865 тис. тонн нафти, 140 тис. тонн марганцевої руди, 14 тис. тонн міді, 3 тис. тонн нікелю, 101 тис. тонн бавовни-сирцю, понад 1 мільйон тонн лісоматеріалів, 11 тис. тонн льону, фосфати, платину і майже півтора мільйони тонн зерна. Через радянську територію здійснювався транзит стратегічної сировини і продовольства з країн Тихоокеанського басейну. СРСР практично перетворився на невоюючого союзника Гітлера.

Акт проголошення у Львові відновлення Української держави (червень 1941 р.)

1. Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України — Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімециною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава! Хай живе Організація Українських Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера!

Подано за виданням: *Хрестоматія з історії України: Посіб. для 7-11 кл. серед. шк./ упор.: В. І. Гусев, Г. І Сургай – К.: Освіта, 1996. – С. 247.*

Наказ СД про страту членів ОУН Бандери (25 листопада 1941 р.)

Справа: ОУН (рух Бандери).

Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна), мета якого — створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно знищені як грабіжники.

Протоколи допитів мають бути переслані айнзацкоманді Ц/5.

Цей лист має бути знищений командофюрером негайно після прочитання.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 357.*

Листівка «За що бореться Українська Повстанська Армія (УПА)?» (Серпень 1943 року)

Українська Повстанча Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних, самостійних державах — це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання в цілому світі.

УПА бореться проти імперіалістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької « нової Європи ».

УПА проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіалістичні цілі, « визволяв », « брав під охорону » інші народи, бо за цими лукавими словами криється огидний зміст — поневолення, насильство, грабунок. Тому УПА бореться проти російсько-більшевицьких і німецьких загарбників, поки не очистить Україну від усіх « опікунів » і « визволителів », поки не здобуде Української Самостійної Соборної Держави, в якій селянин, робітник і інтелігент могли б вільно, заможно і культурно жити та розвиватися.

УПА за повне визволення українського народу з-під московсько-більшевицького ярма, за побудову УССД без поміщиків, капіталістів та без большевицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів.

В українській державі влада вважатиме за найвищий свій обов'язок інтереси народу. Не маючи загарбницьких цілей та поневолених країн і пригноблених народів у своїй державі, народна влада України не витратиме часу, енергії та коштів на творення апарату гноблення. Українська народна влада всі економічні ресурси та всю людську енергію спрямує на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу.

В лавах УПА борються українські селяни, робітники та інтелігенти проти гнобителів за УССД, за національне і соціальне визволення, за новий державний порядок та новий суспільний лад.

Подано за виданням: *Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-ХХ ст.: у 10 т. / редкол.: І.М. Дзюба[та ін.]. - К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. 9: Час випробувань. Консолідація національно-патріотичних сил (1939 рік – початок 80-х років ХХ ст.) / упорядкув., передм. та прим. Ю. Сливки. – 2009. – С. 136-137.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Про що свідчать таємні протоколи підписані між СРСР та Німеччиною у серпні-вересні 1939 року?
- ✓ Як і чим пояснити співробітництво ОУН з німецькою владою в період Другої світової війни на основі Акту відновлення української державності у червні 1941 року.
- ✓ В чому полягають «плюси» та «мінуси» цього документу?
- ✓ Про що свідчить наказ СД про страту членів ОУН?
- ✓ Охарактеризуйте мету ОУН та УПА на основі листівки «За що бореться Українська Повстанська Армія».

ТЕМА 10. Українська РСР в другій половині 40-х – першій половині 80-х рр.

ХХ ст.: трансформація суспільного розвитку

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. В чому полягали особливості відбудови народного господарства України у повоєнні роки?
2. Як відбувалася радянська заохочення західних областей України у повоєнні роки?
3. Проаналізуйте такі явища як «Хрущовська відлига» та «Брежнєвський неосталінізм». Які наслідки вони мали для України?
4. Чим відрізнявся дисидентський рух і рух шістдесятників від національно-визвольного руху другої половини 40-х – першої половини 50-х років?

Робота з джерелами

Із статті «Імперська таємниця 1946 року» про голод в Україні 1946-1947 рр. і плани Кремля щодо депортації українського народу

На спеціальному закритому засіданні XX з'їзду КПРС (1956 р.) Хрущов приголомшив зал, сповістивши, що Сталін хотів вислати за межі батьківщини весь український народ — подібно до того, як зробили з чеченцями, кримськими татарами, калмиками та іншими, — усі сорок мільйонів українців, «якби їх не було так багато і якби було б куди їх вислати». Делегатам з'їзду неважко було зрозуміти, що українофобія Сталіна мала під собою глибоке політичне підґрунтя.

...Хрущов не відважився сказати, що план депортації через практичну неможливість його виконання ... був замінений іншим геноцидним планом, а саме: всеукраїнським [з Кубанню разом] голодоморним погромом. У сп'янінні від воєнної перемоги кремлівські верховоди вирішили в 1946 році втретє вжити проти «изменчиского народа» випробувану ними зброю — голод. Українські голодомори повинні були перш за все ослабити біологічну силу народу. Супутниками голоду виступають завжди хвороби, епідемії (дизентерія, тиф) та, що особливо слід підкреслити, різке падіння народжуваності. Досить порівняти пропорції чисельності росіян і українців на початку та в кінці минулого сторіччя, щоб з очевидністю у цьому переконатися. За переписом 1897 р., українців було 26,4 млн, а росіян 55,8 млн, тобто вдвічі більше. У 1983 р. українців налічувалося 42 млн, а росіян стало 143 млн, тобто майже вчетверо більше. Якби українці, що відзначалися в Європі високою народжуваністю, мали щороку нормальний приріст пересічно 2,1 відсотка, то тоді, як показують обчислення, у 1983 р. їх було б щонайменше 100 млн. До наслідків голодомору додаймо ще моральне здичавіння людей, перед якими стоїть тільки проблема виживання: наїстися або загинути. Голодомори руйнували психологію українців: нищили їх мораль, віковічні звичаї, світосприймання, робили покірним, байдужим до всього натовпом, який легко піддається на асиміляцію.

Про повоєнний голодомор уперше публічно Хрущов скупо повідомив на пленумі ЦК в 1963 р. Але в той час він лукаво затаїв, що голодомор лютував саме на українських землях, окресливши територію лиха невизначеними районами Курщини. На цьому пленумі Хрущов підтвердив, що коли люди конали з голоду, Москва експортувала хліб за кордон. «Якби ми, — говорив Хрущов, — зерно розподіляли серед населення методами Сталіна і Молотова, тоді й ми могли б продавати пшеницю також і цього року. Сталін і Молотов продавали зерно в той час, як в деяких областях нашої країни населення пухло з голоду або вмирало за браком харчів. Так товариші! Це факт, що в 1947 р. в деяких районах, як наприклад на Курщині, люди вмирали з голоду. І в той час експортовано зерно до інших країн».

На схилі життя, у непризначених до публікації мемуарах, Хрущов доповів трохи докладніше про третій український голодомор. Вину за цинічне народовбивство 1945–1947 рр. Хрущов намагався перекласти на Сталіна, Молотова, Кагановича, а себе всіляко вибілити. Хрущов якось «забув», що на початку 1948 р. власне за «перемогу на хлібному фронті» його вкупі з Кагановичем нагородили орденом Леніна. ...

Коштом безповоротної втрати дорогоцінних історичних земель України (Перемищина, Посяння, Лемківщина, Підляшшя) Сталін загорнув у кінці війни під свою кормигу всю Україну,

здійснивши, таким чином, давню мрію російського імперіалізму. Заганання українців до „спільної камери”, яке потягнуло за собою сотні тисяч жертв та депортації, назвали пишним словом „возз’єднання”.

У сусідній Молдавії теж відбулося «возз’єднання». Після розпаду Російської імперії територію між Дністром і Прутом, відому під історичною назвою Басарабія (або Бессарабія) прилучили до Румунії. У 1924 р. на лівому березі Дністра, з дальнім політичним прицілом, відкраяно частину України і раптом проголошено утвердження Молдавської автономної СРР у складі УСРР. Молдавани в автономії становили 30 відсотків. Тепер ця територія відома під назвою «Придністров’я». У 1940 р. СРСР змусив Румунію зректися Бессарабії, і автономія перетворилася в Молдавську РСР. Відбулося, таким чином, «возз’єднання». Молдавани вважали себе віткою румунського народу і проявляли незадоволення радянською владою. Молдаван теж вирішили провчити.

На кінець 1944 р у східноукраїнських областях, як і на молдавському Лівобережжі, відновлено всі колгоспи. До сільських мешканців не застосовувалася система армійської броні, і майже всі дорослі чоловіки перебували на війні. Як тепер стало відомо, Україна зазнала найбільших втрат з усіх країн, що брали участь у Другій світовій війні, — 17 мільйонів загиблих. З фронту повернувся кожен десятий. Жінки після війни становили понад 80 відсотків працездатних колгоспників. Про якусь механізацію годі було тоді мріяти. Як тяглова сила на польових роботах широко використовувалися корови. Часто колгоспниці самі впрягалися в плуги, копали лопатами землю.

Кожен колгоспник мав примусово відпрацювати майже 250 трудоднів. Мінімум у 50 трудоднів встановлено навіть для підлітків з 12 років. За невироблення встановленого мінімуму забирали основу селянського виживання — присадибну ділянку, ще й могли посадити в тюрму. У 1945 р. по Україні було визначено в середньому на трудодень 400 г зерна, але й цього колгоспники не одержали. Селяни, по суті, працювали в колгоспі за «палички», тобто за позначку про відпрацьовані трудодні.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 368–371.*

Доля українців. Із документів МДБ про злочини Сталінщини — виселення народів (1947 р.)

Берія — Сталіну:

Цим доповідаяю. ... Із західних областей Української РСР прибуло і розвантажено 48 ешелонів з сім’ями ОУН: 25.874 сімей — 74.898 осіб: в Кемеровську обл. — 30.288 осіб, в Челябінську обл. — 7183 осіб, в Карагандинську обл. — 8182 осіб, в Молотовську обл. — 8261 осіб, в Іркутську і Челябінську обл. — 4091 осіб, в Красноярський край — 1691 осіб, в Омську обл. — 15.202 осіб.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. — К., 2002. — С. 383.*

З доповіді Першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу «Про культ особи та його наслідки» (25 лютого 1956 р.)

...Свавілля Сталіна стосовно партії, її Центрального Комітету особливо виявилось після XVII з'їзду партії, який відбувся 1934 р.

...Комісія ознайомила з великою кількістю матеріалів в архівах НКВС, з іншими документами і виявила численні факти фальсифікованих справ проти комуністів, неправдивих звинувачень, кричущих порушень соціалістичної законності, внаслідок чого загинули невинні люди. Виявляється, що багато партійних, радянських, господарських працівників, яких оголосили в 1937–1938 роках «ворогами», насправді ніколи ворогами, шпигунами, шкідниками і т. ін. не були, що вони, по суті, завжди лишалися чесними комуністами, але були обмовлені, а іноді, не витримавши зв'язних тортур, самі зводили на себе наклеп (під диктовку слідчих-фальсифікаторів) у всіляких тяжких і неймовірних звинуваченнях.

Встановлено, що із 139 членів і кандидатів у члени Центрального Комітету, обраних на XVII з'їзді партії, було заарештовано і розстріляно (переважно у 1937–1938 рр.) 98 осіб, тобто 70 відсотків.

...Це відбулося внаслідок зловживання владою з боку Сталіна, який почав застосовувати масовий терор проти кадрів партії.

...Склалася порочна практика, коли в НКВС складалися списки людей, справи яких підлягали розгляду на Військовій Колегії, і їм заздалегідь визначалася міра покарання. Ці списки передавалися Єжовим особисто Сталіну для санкціонування пропонованих мір покарання. В 1937–1938 роках Сталіну було направлено 383 таких списки на багато тисяч партійних, комсомольських, військових і господарських працівників і було отримано санкцію.

...Сталін був людиною дуже недовірливою, з хворобливою підозрливістю. ...Хвороблива підозрливість призвела його до огульного недовір'я, в тому числі й стосовно видатних діячів партії, яких він знав багато років. ...

Маючи необмежену владу, він припускався жорстокого свавілля, пригнічував людину морально і фізично.

...Культ особи набув таких страшних розмірів здебільшого тому, що сам Сталін всіляко заохочував і підтримував звеличення його особи... Одним з найбільш характерних проявів самовихваляння і відсутності елементарної скромності Сталіна є видання його «Короткої біографії», яка вийшла у світ 1948 р.

Ця книга є вираженням найбільш невтримних лестоців, зразком обожествлення людини, перетворення її на непогрішного мудреця. ...Нема необхідності цитувати нудотно-улесливі характеристики, нагромаджені в цій книзі одна на одну. Слід лише підкреслити, що всі вони відредаговані особисто Сталіним.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 388–389.*

Із книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

От і радіємо з денаціоналізації десятків народів, з успіхів русифікації, того, що мовляв понад десять мільйонів неросіян в Союзі, за останнім переписом назвали «рідною» російську мову і зріклися своєї мови. І ставимо це в заслугу «великому и могучему русскому языку», забуваючи, що всі великі росіяни вбачали велич і красу своєї мови зовсім не в її нібито здатності витіснити й замінити собою інші і славили її лише тоді й остільки, коли й оскільки йшлося про обстоювання її для себе, а не поширення її на інших.

...Щоб десятки націй СРСР «добровільно» відмовилися від своєї мови й національності, для цього потрібно дуже багато, непомірно багато неправди й несправедливості. Бо ж в атмосфері правди й справедливості безглузда й дика сама постановка такого питання, такої мети: спеціально відмовлятися, цілим народом відмовлятися від своєї мови. ...Потрібно багато несправедливості й неправди щодо минулої історії цих народів, щодо марксизму-ленінізму, щодо суті комунізму, щодо характеру тих процесів, які відбуваються на наших очах.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 395–396.*

Із книги Є. Сверстюка «Блудні сини України» про «шестидесятників»

«Шестидесятники» – учасники руху за оновлення радянського суспільства 60-х років. Вони шукали нових форм творчості, нового осмислення досвіду в умовах тоталітарної системи, ставали на шлях боротьби за оновлення суспільства. Найбільш відомими були: В. Симоненко, Л. Костенко, Є. Сверстюк, Іван Світличний, І. Дзюба, П. Заливаха, В. Стус, М. Осадчий, А. Горська, С. Шабатура, Ігор та Ірина Калинці, І. Гель та ін.

Шістдесятники – велике явище другої половини ХХ століття, дивне своєю появою в непевну пору відлиги і стоїчним протистоянням неосталінізму та живучою енергією в пору лібералізації.

...Серед ознак шістдесятників я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає. Під цим індикатором раптом звужується аморфне коло людей 60-х років і фіксується образ:

Такий був час: кругом шакали,

У колі жменька нас жива,

А ми феномена шукали

І спотикались об слова.

Другою ознакою, отже, я б назвав шукання правди і чесної позиції. В самому шуканні вже є неприйняття і опір. Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді — за шукання істини — замість ідеї, спущеної зверху для оспівування.

Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі і всьому апаратові будівничих казарм.

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 396.*

Виступ Дмитра Павличка на пленумі правління Спілки письменників України про загрози національної духовності. Якщо мова перестає звучати (16 червня 1987 року)

За мовами викладання школи в нашій республіці діляться на три групи: українські, російські і змішані, тобто двомовні, які однак, як правило, на практиці є російськими школами. Але якщо вони існують, ми повинні брати їх до уваги. Отже, скористаємося даними, що їх склала Комісія зв'язку Спілки письменників України з навчальними закладами про кількість різнонаціональних шкіл в УРСР на сьогодні. Ці статистичні дані, можливо розбігаються з відповідними цифрами Міністерства освіти УРСР, але розбіжність не може бути значною і суті справи не змінить. Візьмімо лише обласні центри й столицю, хоч у великих, але не обласних містах становище також катастрофічне. У Вінниці – українських шкіл 10, російських – 21, змішаних немає; у Донецьку – українських шкіл немає, російських – 146, змішаних немає; у Ворошиловграді українських шкіл немає, російських – 60, змішана – 1; у Дніпропетровську – українських шкіл 9, російських – 125, змішаних – 6; у Житомирі – українських шкіл 14, російських – 16, змішана – 1; в Ужгороді – українських шкіл 12, російських – 5, змішаних – 2; у Запоріжжі – 1 українська школа, російських – 95, змішаних – 5; в Івано-Франківську – українських шкіл 18, російських шкіл 6, змішаних – 2; у Кіровограді – українських шкіл 4, російських – 17, змішаних – 11; у Сімферополі – українських шкіл немає, російських – 33, змішаних немає; у Львові – українських шкіл – 66, російських – 26, змішаних – 11; у Миколаєві - українських шкіл немає, російських – 51, змішаних – 5; в Одесі – українських шкіл 3; російських – 90, змішаних – 7; у Полтаві – українських шкіл 19, російських – 16, змішаних немає; у Рівному – українських шкіл 15, російських – 9, змішаних немає; в Сумах – українських шкіл 3, російських – 20, змішаних немає; в Тернополі – українських шкіл 20, російських – 3, змішаних немає; в Харкові – українських шкіл 2, російських – 156, змішаних – 3; у Херсоні – українських шкіл 5, російських – 49, змішана – 1; у Хмельницькому – українських шкіл 9, російських – 17, змішані – 2; у Черкасах – українських шкіл 5, російських – 19, змішаних – 7; у Чернівцях – українських шкіл 15, російських – 23, змішаних немає; у Чернігові – українських шкіл немає (за іншими даними – 2), російських – 24, змішаних – 6; у Києві – українських шкіл 34, російських – 152, змішаних – 88.

Подано за виданням: *Україна: антологія пам'яток державотворення, X-XX ст.: у 10 т. / редкол.: І.М. Дзюба[та ін.]. - К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. 10: Відродження й утвердження української державності (1997-2005 роки) / упорядкув., передм. та прим. В. Сергійчука. – 2009. – С. 34-35.*

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Охарактеризуйте причини і наслідки голоду 1946–1947 років в Україні.
- ✓ В чому полягали причини культу особи Сталіна за доповіддю М. Хрущова на XX з'їзді КПРС?
- ✓ Визначте основні ідеї праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація».
- ✓ Складіть короткі біографічні довідки про шістдесятників згаданих у праці Є. Сверстюка «Блудні сини України».
- ✓ Про що свідчить доповідь Д. Павличка на з'їзді письменників України?

ТЕМА 11. Третя українська національна революція (кінець 80-х рр. ХХст. – 2021 р.)

Проблемні завдання для самостійної роботи

1. Визначте причини розпаду СРСР.
2. Назвіть конкретні прояви активізації національного руху в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття.
3. Розкрийте основні причини військової агресії Росії проти України.

Робота з джерелами

Із Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.)

Декларація про державний суверенітет України — документ із 10 розділів, прийнятий Верховною Радою УРСР 12-го скликання, яким було проголошено наміри народу України самостійно вирішувати своє сучасне і майбутнє. Декларація в майбутньому стала підґрунтям при складанні Конституції незалежної України.

ДЕКЛАРАЦІЯ

ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Верховна Рада Української РСР,

Виражаючи волю народу України,

Прагнучи створити демократичне суспільство,

Виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,

Шануючи національні права всіх народів,

Дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,

Визнаючи необхідність побудови правової держави,

Маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГОЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці. ...

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя. Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР. ...

V. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки. ...

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці. ...

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку. ...

IX. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Українська РСР має право на власні Збройні Сили. Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Х. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах. ...

Подано за виданням: *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник/уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002. – С. 415–418.*

Розселення українців у світі

Росія – 4 млн 363 тис. – 5 млн (Москва, Санкт-Петербург, райони Курська, Воронежа, Саратов, Самари, Астрахані, Владивостока, Кубані, Дону, від Оренбурга до Тихого океану, в Закаспійській області, в Приморському Краю над рікою Усурі, в Амурській області («Зелений Клин»); **Казахстан** – 896,2 тис. – 2 млн 400 тис. (На півночі, промислові центри); **США** – 500 тис. – 2млн (Штати: Пенсільванія, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Массачусетс, Коннектикут, Огайо, Іллінойс, Мічиган, Міннесота, Меріленд, Флорида, Каліфорнія, Техас, Вісконсін);

Канада – 1 млн (Провінції: Онтаріо, Альберта, Манітоба, Саскачеван, Квебек, Британська Колумбія); **Молдова** – 600,4–650 тис. (Придністров'я, Кишинів); **Польща** – 360–500 тис. (Регіони: західна і північна частини Польщі (воєводство Ольштинське, Щецинське, Вроцлавське, Гданське, Познанське)); **Білорусь** – 291–500 тис. (Брестська, Гомельська області); **Аргентина** –100–250 тис. (Провіції: Буенос-Айрес, Місьйонес, Чако, Мендоса, Формоса, Кордова, Ріо-Негро); **Бразилія** – 50–350 тис. (Штати: Парана, Сан-Паулу, Санта-Катеріна, Ріу-Гранді-ду-Сул); **Узбекистан** – 153,2 тис. (Промислові центри); **Румунія** – 70-250 тис. (Регіони: Південна Буковина (Сучавщина), Мармарощина, Банат, Південна Добруджа); **Киргизстан** – 108 тис. (Промислові центри); **Словаччина** – 40–100 тис. (Регіони: Східна Словаччина, місто Пряшів); **Латвія** –92 тис. (Промислові центри);

Португалія – 66 тис. (Промислові центри); колишня **Югославія** – 60 тис. (Регіони: Воєводіна (Бака), Боснія, Хорватія); **Грузія** – 52,4 тис. (Промислові центри); **Чехія** – 50тис. (Судети); **Естонія** – 48 тис. (Промислові центри); **Литва** – 44 тис. (Промислові центри); **Туркменістан** – 35,6 тис. (Промислові центри); **Франція** – 35 тис. (Регіони: Центральна, Східна, Південно-Західна і Північно-Західна Франція); **Великобританія** –35 тис. (Графства: Ланкашир, Йоркшир, Центральна Англія, Південна Англія, Шотландія); **Австралія** –35 тис. (Штати: Новий Південний Уельс, Вікторія, Південна і Західна Австралія); **Азербайджан** –32,3 тис. (Промислові центри); **Німеччина** –22 тис. (Землі: Баварія,

Баден-Вюртемберг, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія, Нижня Саксонія); **Парагвай** –12 тис. (Регіони: поблизу колонії Фрам, Сандови); **Уругвай** –10 тис. (Регіони: Монтевідео, Сан-Хосе, Пайсанду); **Вірменія** –8,3 тис. (Промислові центри); **Австрія** –6 тис. (Регіони: Відень і його околиці); **Болгарія** – 5–6 тис. (Регіони:Софія, Пловдив, Добрич та в інших великих містах); **Бельгія** ≈5тис. (Регіони: Середня і Східна Бельгія); **Угорщина** – 3тис. (Регіони: басейн середньої течії річки Тиса); **Венесуела** – 3тис. (Регіони: Каракас, Валенсія, Маракан).

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії

Всеукраїнський перепис населення 2001 р.

5 грудня 2001 року в Україні відбувся перший Всеукраїнський перепис населення. Дані щодо найбільш численних національностей, які мешкають в Україні

Загальна кількість населення України в 2001 році становила 48 млн 457 тис осіб.

міського населення — 32 млн 574 тис осіб, або 67,2 %

сільського населення — 15 млн 883 тис осіб, або 32,8 %

чоловіків — 22 млн 441 тис. осіб, або 46,3 %

жінок — 26 млн 16 тис. осіб, або 53,7 %

Українці 37541,7 тис. (77,8 %); росіяни 8334,1 тис. (17,3%); білоруси 275,8 тис. (0,6%); молдавани 258,6 тис. (0,5%); кримські татари 248,2 тис. (0,5%); болгары 204,6 тис. (0,4%); угорці 156,6 тис. (0,3%); румуни 151,0 тис. (0,3%); поляки 144,1 тис. (0,3%); євреї 103,6 тис. (0,2%); вірмени 99,9 тис. (0,2%); греки 91,5 тис. (0,2%); татари 73,3 тис. (0,2%); цигани 47,6 тис. (0,1%); азербайджанці 45,2 тис. (0,1%); грузини 34,2 тис. (0,1%); німці 33,3 тис. (0,1%); гагаузи 31,9 тис. (0,1%) та інші національності 177,1 тис. (0,4%).

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії

Запитання для роботи з джерелами

- ✓ Які головні ідеї Декларації про державний суверенітет України?
- ✓ Про що свідчать результати перепису 2001 року?
- ✓ Про що свідчать дані про розселення українців у світі (т.зв. українську діаспору / еміграцію)?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 6-те вид., доп. – К.: Академвидав, 2016. – 720 с. (Альма-матер). https://ftfsite.ru/wp-content/files/istorija_ukrajiny_bojko.pdf
2. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. "Братня" навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2016. 248 с.
3. Війна і міф. Невідома Друга світова / За заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова; Український інститут національної пам'яті. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К., 2019. – 656 с.
5. Мицик Ю. Історія України : навч. посіб. / Ю. Мицик, О. Бажан. – К. : Кліо, 2015. - 677 с.
6. Моця О. "АНТИ" – "РУСИ" – "УКРАЇНЦІ". Формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V–XIX ст. / НАН України. Інститут археології. К.: Наукова думка, 2012. 216 с.
7. Пасічник М. Історія України: розвиток державності та культури : [навч. посіб. для студентів ВНЗ] / М. С. Пасічник. - Вид. 3-є, допов. - Львів : Укр. акад. друкарства, 2016. - 415 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Клочко. Х., 2016. 496 с.
9. Плохій С. Козацький міф. Історія і націєтворення в епоху імперій. К., 2018. 400с.
10. **Полянський О., Труба Р.І. Історія України : [навч. посіб. для семінарських занять для студ. неісторичних спеціальностей ВНЗ] Л.: ЛДУФК, 2011. 468 с. <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3447/1/Poljanskyy%20O.%2c%20Truba%20R..pdf>**
11. Світова гібридна війна: український фронт / Гол. наук. ред. і упорядн Горбулін В. П. Х.: Фоліо, 2017. 496 с.
12. Час народів. Історія України XIX століття: Навчальний посібник / За заг. ред. М. М.Мудрого. - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. - 408 с. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Mudryi_Marian/Chas_narodiv_Istoriia_Ukrainy_XIX_stolittia/
13. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с. <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>

Додаткова

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. К.: Дніпро, 1991. 238 с.
2. «Аве. До 100-ліття гетьманату Павла Скоропадського». – К., 2018. 680 с.
3. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки "гібридної війни". К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. 392 с.
4. Беркгоф Карел. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. К.: Вид-во Часопис "Критика", 2011. 556 с.
5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно політичний та правовий аналіз: у 2 кн. К., 1994. Кн. 1. 432 с.; Кн. 2. 688 с.
6. Від Рейхстагу до Івдзими. У полум'ї війни : Україна та українці у Другій світовій / [В. В'ятрович та ін. ; під заг. ред. Я. Примаченко]. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352, [16] с. (Історія без цензури).

7. Галушко Кирило. Народи, етноси, нації...Знайди відмінності. К. : Темпора, 2007. 72 с. (Серія «Likbez-Абетка»).
8. Галушко Кирило. Український націоналізм: корот. курс з історії України. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 125, [5]с.
9. Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1993. 240 с.
10. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упор. Р. Я. Пиріг; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2007. 1128 с.
11. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288 с.
12. Даниленко В.та ін. Сталінізм на Україні (20–30-ті роки). К.: Либідь, 1991. 344 с.
13. Дві Русі / за заг. ред. Л. Івшиної. К.: Факт, 2003. 496 с. (Бібліотека газети «День»).
14. Енциклопедія історії України: у 5-ти т. / редкол.: В. А. Смолій (голова), Я.Д. Ісаєвич, С.В. Кульчицький [та ін]. К.: Наукова думка, 2005.
15. Єсельчик С. Історія України: становлення модерної нації. К.: Laurus, 2011. 376 с
16. Залізник Л. Стародавня історія України. К.: Темпора, 2012. 542 с.
17. Залізник Л. Українці: витоки та історичні долі. К.: Темпора, 2011. 424 с.
- 18.
19. Епллбом Е. Історія ГУЛАГу. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2006. 560 с.
20. Іванченко Р. Історія без міфів: Бесіди з історії укр. державності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: МАУП, 2006. 624 с.
21. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / редкол. В.М.Литвин [та ін.]; ред. Л. О.Біда. К.: Вища школа, 2002. 430 с.
22. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В. Ю. Короля. К., 2002. 448 с. (Альма-матер).
23. Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. К.: Києво-Могилянська академія, 2006. Т. 1. 800 с.; Т. 2. 724 с.
24. Історія України в особах: Литовсько-Польська доба / О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина [та ін.]. К.: Україна, 1997. 272 с.
25. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ-Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. 1100 с.
26. Історія української культури: в 5-ти т. Т. 1-3. К.: Наукова думка, 2001.
27. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К., 1992. 176 с.
28. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.). К.: Наукова думка, 1991. 96 с.
29. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в Русі Опору 1960–80-х років. К.: Либідь, 1993. 224 с.
30. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К., 1996. 508 с.
31. Костюк Г. Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника [пер. з англ.]. К.: Смолоскип, 1995. 508 с.
32. Котляр М. Ф.Історія України в особах: Давньоруська держава.К.: Україна, 1996. 240 с.
33. Лицарі Дикого поля. Пługом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря/ [О. Бачинська та ін. ; упоряд. К. Галушко]. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 352, [16] с. (Історія без цензури).
34. Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / [К. Галушко та ін. ; упоряд. К. Галушко]. - Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. - 350, [16] с.(Історія без цензури).

35. Організація Українських націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / НАН України; Ін-т історії України; С.В. Кульчицький. К.: Наукова думка, 2005. 495 с.
36. Петровський В.В. та ін. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. Харків, 2007. 592 с.
37. Поле битви - Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / [Б. Черкас та ін. ; упоряд. Кирило Галушко]. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 366 с. (Історія без цензури).
38. Політична історія України ХХ ст.: У 6 т. / НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень; І.Ф.Курас, Ю.І.Шаповал, Ю.А. Левенець [та ін.]. К.: Генеза, 2002-2003.
39. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси. К.: Наукова думка, 2002. 952 с.
40. Полянський О. Західна Україна у двох революціях: 1848–1918. Тернопіль: Джура, 1998. 52 с.
41. Полянський О. Валентин Мороз: постать на тлі епохи // Мандрівець. 2009. № 6. С. 83–88.
42. Полянський О. Українська національна революція 1917–1920 рр. в історичній концепції Валентина Мороза // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Л., 2009. Вип. 18. С. 682–693.
43. Полянський О. Історичні силуети. Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 1998. 128 с.
44. Полянський О. Курс лекцій з історії України. Остання чверть ХVІІІ – середина ХІХ ст. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 192 с.
45. Полянський О. Армія нескорених. До 60-річчя УПА. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 48 с.
46. Полянський О. Український рух Опору в 1921 – 1939рр. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 64 с.
47. Попович Мирослав. Червоне століття. К.: АртЕк, 2005. 888 с.
48. Потоцький В. П. Хто є хто в українській історії. Х.: ВД «ШКОЛА», 210. 160 с. (Історичний архів: Маленькі таємниці великої історії).
49. Реєнт О.Усі гетьмани України: Легенди, міфи, біографії. Х.: Фоліо, 2007. 415 с. (Історичне досєє).
50. Реєнт О., Коляда А. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: навч. посіб. К.: Школа, 2004. 544 с.
51. Реєнт О. Україна в імперську добу (ХІХ – поч. ХХ ст.). К., 2003. 340 с.
52. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 604 с.
53. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції. 20–50-ті рр. ХХ ст. К.: Наукова думка, 1994. 350 с.
54. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорізького / [В. М. Горобець та ін.]. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. - 351, [16] с. (Історія без цензури).
55. Рух Опору в Україні: 1960-1990. Енциклопедичний довідник / [передм. Осипа Зінкевича, Олесь Обертаса]. К.: Смолоскип, 2010. 804 с.
56. Семененко В. І. Хто такі українці? Що таке Україна? Х: ВД «ШКОЛА», 2010. 160 с. (Історичний архів: Маленькі таємниці великої історії).
57. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея. Проблеми формування еволюції, реалізації. К.: Альтернативи, 1997. 366 с.
58. Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. К., 2018. 184 с.
59. Тіні згаданих предків. Від склавинів до русинів. Прадавня Україна, Русь і походження українців / [Михайло Відейко та ін. ; упоряд. Кирило Галушко]. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 351, [16] с. (Історія без цензури).
60. Труба Р. Омелян Терлецький (1873–1958). Львів, 2013. 84 с.

61. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів. Х., 2016. 352 с. (Історія без цензури)
62. Україна Incognita / за заг. ред. Л. Івшиної. 4-те вид., стереотип. К.: Укр. прес-група, 2005. 397 с. (Бібліотека газети «День»).
63. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 544с.

Інтернет-ресурси

- ✓ **Наукові та науково-просвітницькі центри**
- ✓ <http://repository.ldufk.edu.ua/> Репозитарій бібліотеки Львівського державного університету фізичної культури
- ✓ <http://www.history.org.ua> – Інститут історії України Національної Академії Наук України.
- ✓ <http://www.etnolog.org.ua> – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського
- ✓ <http://www.archives.gov.ua> – Архіви України. Офіційний веб-сайт Державного комітету архівів України
- ✓ <http://www.ukrmuseum.info/ua/main> – Музейний простір України

Тексти джерел та електронні бібліотеки

- ✓ <http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України імені В.Вернадського
- ✓ <http://www.lsl.lviv.ua> – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
- ✓ <http://www.nplu.kiev.ua> – Національна парламентська бібліотека України
- ✓ <http://www.litopys.org.ua> – Проект електронної бібліотеки давньої української літератури. Українські літописи, хроніки, життя, апокрифи, граматики, лексикони, історично-мемуарна проза, перекладні та поетичні твори, "Слово о полку Ігоревім" тощо.
- ✓ <http://www.ukrlib.com.ua> – Найбільша в інтернеті електронна бібліотека української літератури. Містить також літературну енциклопедію, біографії майже всіх письменників України, шкільні твори, учнівські реферати, стислі перекази змісту творів.
- ✓ <http://www.exlibris.org.ua> – Українська електронна бібліотека. Історія, публіцистика.
- ✓ <http://www.ukrlib.com> – Українська бібліотека "Джерело"
- ✓ <http://www.uahistory.cjb.net> – Історія України

Повнотекстові джерела

- ✓ <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3447/1/Poljanskyu%20O.%2c%20Truba%20R..pdf> – Полянський О. Історія України : навч. посіб. для семінар. занять / Олег Полянський, Руслана Труба. - Л. : ЛДУФК, 2011. - 468 с.
- ✓ <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/6612/1/%d1%83%d0%ba%d1%80%20%d1%80%d1%83%d1%85%20%d0%be%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%83.pdf> Полянський О. Український рух опору в 1921–1939 рр. / О. Полянський. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 64 с.
- ✓ http://history.franko.lviv.ua/yak_content.htm - Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

- ✓ <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm> – Довідник з історії України. А-Я / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста; Ін-т істор. досліджень ЛНУ ім. І. Франка. – 2-ге вид., доопрац. і доп. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
- ✓ http://history.franko.lviv.ua/gryc_content.htm – Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
- ✓ <http://zhnyva33.narod.ru/part2.html> – Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест; [пер. з англ.]. – К.: Либідь, 1993. – 383 с.
- ✓ <http://www.info-library.com.ua/books-book-66.html> – Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К.: Академвидав, 2010. – 688 с. (Альма-матер).
- ✓ <http://www.info-library.com.ua/books-book-76.html> – Білоцерківський В. Я. Історія України: навч. посіб. / В.Я Білоцерківський. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
- ✓ <http://javot.net/uadoc/grushevs/title.htm> – Грушевський М. Ілюстрована Історія України.

Інше

- ✓ <http://www.history.com.ua/news.php> – Історія: цікавинки.
- ✓ <http://www.history.com.ua/> – Український історичний портал
- ✓ <http://www.info-library.com.ua/> – Книги у повнотекстовому форматі.
- ✓ <http://www.ucrainica.com.ua/> – Відкритий гуманітарний портал.
- ✓ <http://forum.milua.org/> – Військова історія України.
- ✓ <http://www.tern.ukrpack.net/upa/upauk.htm> – Українська Повстанська Армія.
- ✓ www.cossackdom.com Історія українського козацтва
- ✓ www.prostir.museum – Музейний простір України.
- ✓ <http://likbez.org.ua/ua/> – Ресурс історії України: маловідомі факти, події тощо.
- ✓ <http://heroes.profi-forex.org/ua/category/articles> – Історія України: постаті, події, дати.